

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет історії, політології та міжнародних відносин
кафедра міжнародних відносин та суспільних комунікацій**

**ДІЯЛЬНІСТЬ RUSSIA TODAY
В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконав:

студент 6 курсу, 604 групи

**Терновецький Владислава
Олександрович**

Керівник:

Кандидат політичних наук,
доцент **Осадца І.С.**

До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № _____ від _____ 2022 р.
Зав. кафедрою _____ проф. Макар В.Ю.

Чернівці – 2022

Анотація. Russia Today (RT) є однією з найважливіших організацій у глобальній політичній економіці дезінформації. Це найбагатше фінансована, добре укомплектована офіційна організація у світі, яка займається виробництвом, розповсюдженням і маркетингом новин на службі Кремля. Це агентство, яке звинувачують у багатьох речах, але мало відомо про всю творчу роботу, пов'язану з фінансуванням, управлінням, навчанням і мотивацією діяльності RT. Наші дані показують, що RT є опортуністичним каналом, який використовується як інструмент державної оборонної політики для втручання в політику інших держав. Канал було створено в тіні радянської системи ЗМІ, і його організаційна поведінка характеризується радянським контролем.

Ключові слова: Russia Today, пропаганда, дезінформація, публічна дипломатія, міжнародні відносини, інформаційна війна.

Annotation. RT (formerly, Russia Today) is one of the most important organizations in the global political economy of disinformation. It is the most richly funded, well-staffed, formal organization in the world producing, disseminating, and marketing news in the service of the Kremlin. It is an agency accused of many things, but little is known about all the creative work involved in financing, governing, training, and motivating RT's activities. Our data show that RT is an opportunist channel that is used as an instrument of state defense policy to meddle in the politics of other states. The channel has been established in the shadows of the Soviet media system and its organizational behavior is characterized by Soviet-style controls.

Key words: Russia Today, Propaganda, Disinformation, Public Diplomacy, International Broadcasting, Information Warfare

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ В. О. Терновецький
(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Сучасні наукові підходи дослідження ролі пропагандистських російських медіа в європейському інформаційному просторі	7
1.2. Аналіз джерельної бази дослідження	18
Висновки до 1-го розділу	21
РОЗДІЛ 2. ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА РОСІЙСЬКОЇ	
ПОЛІТИКИ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ПРОТИ УКРАЇНИ	
2.1. Значення медіа-пропаганди в умовах гібридної війни	24
2.2. Роль пропаганди в російському інформаційному просторі останніх років	30
2.3. Формування напередодні гібридної війни російською пропагандою необхідного інформаційного поля в Україні	38
Висновки до 2-го розділу	44
РОЗДІЛ 3. РОСІЙСЬКА ПРОПАГАНДА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ	
ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ	
ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ З УКРАЇНОЮ	
3.1. Головні наративи російської пропаганди напередодні військового вторгнення в Україну	46
3.2. Зміни стратегії протидії російській пропаганді в Європі в контексті початку російсько-української гібридної війни	54
3.3. Вплив російської пропаганди на країни Європейського союзу з огляду на розгорання російсько-української гібридної війни	61
Висновки до 3-го розділу	72
ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	79
SUMMARY	91

Вступ

Порушення Російською Федерацією умов Будапештського договору й анексія нею частини території України створили серйозні виклики для національної безпеки нашої держави. Активній фазі військової агресії передувала потужна інформаційна війна, спрямована на створення сприятливого суспільного ґрунту для прийняття населенням ідеологічних норм «руського мира».

Вже понад вісім років Україна протистоїть російській агресії. За цей час проти нашої держави застосовано майже всі можливі різновиди впливу, включаючи пряме повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р., які мали змінити українську політику та взяти під контроль Українську державу. Для цього ворог удався чи намагався вдатися як до невійськових (політичних, гуманітарних, економічних, кібер та інформаційно-психологічних), так і військових (кризове врегулювання, військова інтервенція, стратегічне розгортання тощо) заходів. Таке поєднання різноформатних заходів набуло особливого характеру й найчастіше позначається сьогодні поняттям «гібридна війна».

Сучасні технології стали одним із чинників переходу в цифрову епоху та трансформації традиційного суспільства в інформаційне. За таких умов значну роль у суспільних процесах почали відігравати цифрові технології. Нові умови не тільки надають низку переваг, але й несуть для суспільства низку загроз і викликів. Одним із таких викликів є дезінформація, небезпека якої значно зросла в сучасну епоху «постправди». Співвідношення високої ефективності та порівняно незначних затрат перетворило дезінформацію на могутню інформаційну зброю, яка чинить значний тиск на прийняття рішень та суспільну свідомість. Вона стала одним із найбільш ефективних способів досягнення переваги в усіх сферах діяльності людини, суспільства та держави.

На думку В. Горбуліна [24], для Російської Федерації «гібридний» метод ведення війни на довгі роки стає домінуючим. Більше того, зауважує він, можна констатувати, що «гібридна війна» як форма агресивного вирішення Росією своїх геополітичних завдань не лише не обмежилася Україною, а й усіляко розвивається, а самі форми «гібридної війни» стають дедалі вигадливішими, поширюючись на нові театри воєнних дій. Усе це актуалізує потребу більш ґрунтовного та розширеного дослідження вказаної тематики для всіх країн, тоді як для України ця потреба вже сьогодні є життєво необхідною з огляду на військову агресію Росії.

Мета роботи полягає у дослідженні ролі пропагандистських російських медіа в європейському інформаційному просторі.

Реалізація поставленої мети досягається шляхом розв'язання наступних дослідницьких завдань:

- проаналізувати сучасні наукові підходи до дослідження ролі пропагандистських російських медіа в європейському інформаційному просторі;
- розглянути роль пропаганди в російському інформаційному просторі останніх років та формування напередодні гібридної війни російською пропагандою необхідного інформаційного поля в Україні;
- охарактеризувати головні наративи російської пропаганди напередодні військового вторгнення в Україну;
- описати зміни стратегії протидії російській пропаганді в Європі в контексті початку російсько-української гібридної війни;
- дослідити вплив російської пропаганди на країни Європейського союзу з огляду на розгорання російсько-української гібридної війни.

Об'єкт дослідження – російська пропаганда в європейському інформаційному просторі.

Предмет дослідження – російські пропагандистські медіа в умовах російсько-української гібридної війни.

Обрана тема наукового дослідження потребує застосування різних наукових методів та підходів для отримання достовірного результату. Саме тому для розв'язання поставлених завдань автор використовував такі загальнонаукові та спеціальні **методи дослідження як**: аналізу та синтезу – для деталізації об'єкта дослідження; узагальнення – для розкриття теоретико-методологічних дослідження ролі пропагандистських російських медіа в європейському інформаційному просторі; порівняльний метод та систематизації – для вивчення досвіду країн Європейського Союзу у протидії російській пропаганді; порівняння та узагальнення – при дослідженні змін в стратегії протидії російській пропаганді в Європі в контексті початку російсько-української гібридної війни.

Теоретичне і практичне значення роботи полягає у тому, що результати дослідження можуть бути корисними для подальших наукових дослідження з даної проблематики, а також для читання курсів із зовнішньої політики України, комунікативістики, PR тощо.

Структура й обсяг роботи обумовлені предметом дослідження, його метою і завданнями. Вона складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел, який налічує 106 найменувань. Основний текст викладено на 76 сторінках, загальний обсяг роботи становить 94 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Сучасні наукові підходи дослідження ролі пропагандистських російських медіа в європейському інформаційному просторі.

Імперська політика Російської Федерації протягом всієї історії незалежності України була ключовою зовнішньою загрозою та, на нашу думку, залишиться такою як у найближчій, так і у віддаленій перспективі. Довготривала інформаційна війна, деструктивні впливи на внутрішньополітичну ситуацію, розхитування економіки країни, анексія Автономної Республіки Крим, військова окупація частини території на сході України – це складові досягнення основної мети – знищення національного суверенітету України та поновлення імперських кордонів Росії. Тому боротьба за незалежність та територіальну цілісність країни визначатиме як зовнішню, так і внутрішню політику Української держави в найближчій перспективі.

«Гібридна» агресія Росії не є ноу-хау Кремля, проте саме на українському напрямі російський режим використовує майже весь арсенал «гібридних» воєн – від прямої збройної агресії до комплексу економічних, енергетичних, інформаційних тощо засобів розхитування країни зсередини. Низка з них – інформаційні диверсії, шпигунство, експорт корупції, дискредитація державних структур, підтримка деструктивних сил – активно використовується проти європейських країн [64].

Як українські, так і закордонні експерти зробили вже чимало для узагальнення цього нового досвіду протистоянь, а також наповнення операційним змістом поняття «гібридна війна».

Можливість тих чи інших держав застосувати окремі методи та інструменти проти своїх супротивників не свідчить про те, що вони здатні реалізовувати гібридні війни. Вочевидь, лише держава з певним військовим та економічним потенціалом (а також особливою політичною системою, яка

дає змогу консолідувати зусилля в межах єдиної ієрархії прийняття рішень) спроможна вести війну гібридного типу. Ухвалення такого рішення державою – суб'єктом впливу – запускає своєрідний механізм атаки на іншу державу, одним зі способів реалізації якого стає гібридна війна [96].

Гібридні загрози з боку Кремлівської Росії поширюються не лише на Україну. На думку академіка В. Горбуліна, «сучасна система глобальної безпеки, яка сформувалася впродовж останніх десятиліть, виявилася нестійкою до гібридної агресії представників гібридної реальності. Під загрозою опинилися фундаментальні принципи, на яких ґрунтувалися мир і стабільність світу після завершення Другої світової війни. І саме їх компрометація та знецінення є метою кремлівських гібридних імперів, які прагнуть підірвати потенціал Заходу та його союзників шляхом делегітимації й деморалізації» [17, с. 11].

Явище світової гібридної війни в ракурсі перспектив агресії РФ проти України детально досліджено колективом Національного інституту стратегічних досліджень. У монографії «Світова гібридна війна: український фронт», сутність гібридної війни розглянуто науковцями в контексті системної кризи світового порядку, а її феномен – як новий вид глобального протистояння [27]. Особливу увагу авторів монографії привернули питання реформування міжнародних безпекових інституцій та пошуку балансу сил в новій, гібридній реальності. У монографії детально висвітлені причини й передумови агресії РФ проти України, її цілі, а також специфіка ведення гібридної війни у різноманітних вимірах: військовому, політичному, економічному, соціальному, інформаційному та гуманітарному.

У монографії «Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни» виокремлено та витлумачено актуальні теоретико-методологічні й пов'язані з ними ідеологічні питання дальшої розбудови системи національної безпеки нашої країни за умов зовнішньої агресії та втрати частини території. Особливу увагу в дослідженні приділено: опису міжнародної, безпекової, соціопсихологічної площини історичної ситуації, у

якій опинилася сучасна Україна; розробці на основі теорії «систем міжнародних відносин» теоретико-методологічного апарату аналізу та інтерпретації проблематики національної і міжнародної безпеки у постбіполярному світі; теоретичному тлумаченню головних питань сучасної глобальної політики: співвідношення війни та миру, формування міждержавних утворень «стратегічного партнерства», перспектив еволюції інтеграційних процесів та специфіки міжнародних відносин на пострадянському просторі. У науковій розвідці запропоновано трискладову теоретичну модель функціонування системи національної безпеки України [17, с. 2].

Науковці та експерти наголошують, що російська агресія проти України є сьогодні прикладом геополітичного конфлікту та гібридної форми війни, яка впливає і на світовий порядок. «Агресія РФ проти України спричинила руйнівні наслідки для європейської та глобальної безпеки. Російсько-український конфлікт не тільки порушив регіональну стабільність, а й створює та підсилює глобальні ризики. Для опору та стримування агресора Україні разом з її міжнародними партнерами необхідно мати чітке розуміння природи й характеру цього конфлікту. Поняття гібридної війни виявилось теоретично й практично найбільш придатним для визначення специфіки дій РФ, яка, поєднуючи мілітарні, квазімілітарні, дипломатичні, інформаційні, економічні засоби, не гребуючи ядерним шантажем, послідовно намагається досягти в Україні та в інших точках світу власних, не вповні зрозумілих міжнародній спільноті, політичних цілей» [26].

Така поведінка політичного керівництва РФ спричинила перегляд принципів геополітичного устрою. Гібридні війни як глобальні протистояння виникають в умовах нових домінант геополітичного устрою, який наразі відзначається внутрішніми лініями напруженості між зонами стабільності, де діє закон та міжнародне право і цариною невизначеності, що характеризується зневагою до законів, численними локальними конфліктами, на відміну від протистояння між великими державами та сферами їхнього

впливу, як це було за часів холодної війни. Нині лінія нового поділу пройшла теренами пострадянських держав, які після закінчення холодної війни стали своєрідними «буферними зонами», або сірими зонами безпеки між Росією та країнами ЄС і НАТО [27, с. 16].

За оцінками вітчизняних фахівців в галузі національної й міжнародної безпеки, «Україна у глобальній владно-силовій «піраміді» перебуває, на жаль, десь ближче до основи. Однак такий відносно невисокий статус певною мірою компенсується важливим геополітичним розташуванням. Останнє слід вважати як джерелом проблем (оскільки перетворює Українську державу на ласий шматок для імперських зазіхань), так і джерелом переваг (адже геополітичне розташування може бути конвертоване в ефективну зовнішню політику)» [17, с. 8].

Форми й методи зовнішньої політики РФ ілюструють її імперську сутність та зневагу до норм міжнародного права. Так, вітчизняні експерти доводять: «Причини виникнення українсько-російського міждержавного протистояння доцільно розглядати через призму загострення глобального й регіонального міжнародного становища. У РФ є поширеним переконання, що встановлення контролю над Україною забезпечить Росії суттєві переваги в досягненні геополітичного домінування в Європі та витіснення з цієї зони впливу США. На регіональному рівні українсько-російський конфлікт виник через втрату Росією (у зв'язку з вибором Україною європейського курсу розвитку) геополітичних, геоекономічних і геостратегічних позиції у важливому для РФ регіоні. У зв'язку з цим, керівництво РФ зосереджує зусилля на створенні умов для унеможливлення реалізації євроінтеграційних планів України, підриву авторитету української влади в суспільстві та перед міжнародною спільнотою» [7, с. 458].

Інструменти гібридної війни відомі давно. Найбільш повно їх описує у низці своїх праць Г. Почепцов. «Російські операції в Україні порівнюють із китайською концепцією війни без обмежень. У ній теж дуже багато невійськових інструментів. Виділяють однотипні російські елементи:

інвестиції; купівля медіа, підтримка політичних партій; розвідувальне проникнення в європейські структури; встановлення зв'язків між релігійними інституціями; використання нерозв'язаних етнічних конфліктів; підтримка російських засобів інформації за кордоном (типу Russia Today); координовані кібератаки» [52].

Термінологічний апарат нових форм геополітичного конфлікту формується науковцями та практиками, як правило, за результатами аналізу емпіричного досвіду. «Гібридну війну у загальному вигляді розуміють як військові дії, що здійснюються шляхом поєднання мілітарних, квазімілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних та інших засобів з метою досягнення стратегічних політичних цілей. Специфіка такого поєднання полягає в тому, що кожний із військових і невійськових способів ведення гібридного конфлікту застосовується у військових цілях та використовується як зброя. Британський дослідник інформаційної складової російської агресії П. Померанцев вживає термін *weaponizationofmedia*, тобто застосування медіа як зброї. Перетворення на зброю (*weaponization*) відбувається не тільки в медійній сфері. Так само в прямому сенсі у ролі зброї, яка завдає ураження різного рівня системам противника, застосовуються всі інші невійськові засоби ведення гібридної війни» [23]. «Гібридні конфлікти і гібридні загрози на сьогодні розглядають як важливу характеристику міжнародного безпекового довкілля, що перебуває у стані системної кризи. Водночас у військовій та аналітичній спільноті бракує єдності у розумінні феномена гібридної війни» [27, с. 20].

Система національної безпеки в умовах гібридної війни, яку веде Російська Федерація проти України, повинна бути людиноцентричною, цілісною та ефективною, здатною до своєчасного упередження та подолання внутрішніх і зовнішніх загроз. Формування та реалізація такої безпекової політики потребує вироблення науковим та експертним середовищем єдиного понятійного апарату та розробки напрямів розвитку гуманітарної сфери, що враховували б специфіку стану розвитку різних регіонів держави

та, водночас, сприяли збереженню і зміцненню загальнонаціональних цінностей, забезпечували прогресивний розвиток людини, суспільства і держави.

Дослідження категорії «гуманітарна безпека» передбачає, на нашу думку, насамперед, визначення її місця у понятті – «національна безпека», яке більшість вчених вважає ширшим [25].

Вивчаючи історію питання, вітчизняний науковець М. Баюк зазначає, що „у часи античності поняття «безпека» тлумачилось як відсутність небезпеки для людини. Філософ Цицерон вбачав зміст безпеки для жителів стародавнього Риму у «захисті власного життя». Суспільство, мислителі періоду середньовіччя, під безпекою розуміли «стан духу людини». Значно розширилося розуміння та вживання терміна «безпека» в XVII–XVIII ст.ст. Філософами Т. Гоббсом, Дж. Локком, Ж.-Ж. Руссо, Б. Спінозою були зроблені перші узагальнення, систематизація, обґрунтування наукових думок щодо теоретичного змісту поняття «безпека». І тільки з XIX ст. стан безпеки почав розглядатися як наукова категорія. Безпека індивіда, суспільства та держави стали складовими наукового поняття «безпека». Тракткування «безпека» на початку XX ст. еволюціонувалося в поняття «національна безпека» [11, с. 186].

Аналіз праць зарубіжних і вітчизняних науковців свідчить, що сьогодні існує дві наукові школи, які обґрунтовують принципово різні підходи до змісту поняття «національна безпека», а саме: перший підхід – реалістичний – під національною безпекою розуміє цілісність та недоторканність території та інститутів держави (Г. Моргентау); другий підхід – ідеалістичний – національну безпеку розглядає через призму соціальних, економічних, гуманітарних, екологічних та інших проблем, а не лише воєнних та політичних, як складових міжнародної та національної безпеки кожної країни [57, с. 13]. Перший підхід панував у безпекових дослідженнях аж до кінця XX століття. Відомим прикладом реалізації другого підходу є Доповідь Королівського інституту міжнародних відносин Chatham House про нові

виклики для безпеки Великої Британії [Human Security], оприлюднена у 2006 році. «У 1947 році після прийняття у США закону про національну безпеку термін «національна безпека» отримав нову характеристику – здатність держави забезпечити її суверенітет і територіальну цілісність; підтримувати, розвивати політичні, економічні відносини з іншими країнами; захищати громадські, владні інститути від негативних зовнішніх впливів» [11, с. 187].

Вітчизняні вчені здійснюють свої розробки також у межах вищезгаданих двох підходів. Так, Г.П. Ситник, В.М. Олуйко, М.П. Вавринчук [71, с. 27] «національну безпеку» розуміють як “недоторканність території держави, захист державних інститутів і системи управління”. В. Горбулін, А. Качинський, О. Литвиненко [71, с. 17] розглядають національну безпеку як «складну багаторівневу систему, як діяльність держави та недержавних структур щодо подолання загроз та викликів не лише у воєнній, політичній, але і в соціальній, гуманітарній сферах, як систему, в якій наявна постійна взаємодія, взаємозалежність у вирішенні життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави». Р. Валіхновський [14, с. 248] наголошує: «Гуманітаризація – це процес орієнтації змісту та спрямованості будь-яких видів людської діяльності з урахуванням досягнень гуманітарних наук (на, так би мовити, ціннісні виміри цієї діяльності)».

Закон України «Про основи національної безпеки України» визначає дев'ять сфер національної безпеки, де проявляються загрози національним інтересам, це – зовнішньополітична сфера, сфера державної безпеки, воєнна, економічна, соціальна, гуманітарна, науково-технологічна, екологічна, інформаційна сфери. Сьогодні найбільше потерпає від гібридної війни саме гуманітарна сфера [15].

Інформаційна війна є невіддільною складовою гібридної агресії, адже саме засобами викривленої, упередженої, агресивної масової інформації підриваються цінності й відповідні їм нормативно-інституційні структури у країнах – жертвах агресії. В українській гібридній війні маємо справу не лише з ворожою пропагандою, а й з «війною смислів», для поширення яких

було задіяне широке коло каналів донесення інформації. Основним елементом у такій війні постають симулякри – реально неіснуючі образи. Прикладами таких конструктів є «українські фашисти», «київська хунта», «розіп'яті хлопчики», «звірства каральних батальйонів» тощо. Стратегічною метою експлуатації симулякрів є заміна об'єктивних уявлень цільових груп щодо характеру конфлікту «інформаційними фантомами», що потрібні агресору [17, с. 17].

Почепцов Г. зауважує про те, що ми кажемо про гібридну війну як «невоєнну» війну, оскільки під час неї військові мімікують під цивільних, а гравці державного рівня переховуються за гравцями недержавного рівня. При цьому перші надають військове спорядження, інструкторів, командирів та ставлять цілі для других. Відповідно постають серйозні завдання на інформаційному рівні: пропагандистське створення ворога для мобілізації населення на власному національному рівні; активізація гравців недержавного рівня до участі у збройних діях; демобілізація супротивника від здійснення активних дій. Гібридна війна надає перевагу тому, хто добре вміє працювати з масовою свідомістю. Атакуюча сторона має доводити справедливість власних дій як своїм громадянам, так і народу, на який здійснена атака. Вважається, що для атакованої сторони надто важко давати належну відповідь такій неоголошеній війні. Загалом гібридна війна стала досягненням нового часу через те, що багато потрібних для її успішного здійснення завдань можливо виконати за рахунок інформаційної компоненти. Чим сильніше розвинений інформаційний компонент, тим легшим стає виконання таких завдань. Світ сьогодні перебуває у пошуках розуміння того, що саме являє собою гібридна війна та які наслідки вона може мати у майбутньому. Війна все одно є війною, як би хтось не намагався її прикрасити [52].

«Російсько-український збройний конфлікт містить чимало глобальних імплікацій, оскільки він знову нагадав про необхідність перебудови всієї глобальної системи безпеки. Ця необхідність зумовлена високим ризиком

застосування зброї масового знищення, а також загрозами прискорення гонки озброєнь, появи великої кількості регіональних конфліктів, розпалювання нової світової війни» [17, с. 10].

Що стосується російської політики на світовій арені, то їй притаманний системний і скоординований характер. Кремль для реалізації тактичних завдань використовує широкий арсенал засобів «гібридної» агресії, серед яких можна виокремити такі.

Одним із головних інструментів є масована, наступальна пропаганда потужного російського іномовлення (компанії Russia Today, Sputnik), що є ефективною інформаційною зброєю, потужним агрегатом фейкової інформаційної продукції й засобом адресного просування російської ідеології та концепції «русского мира» [82].

Активно задіяний комплекс «традиційних» засобів – політико-дипломатичний тиск з використанням економічних важелів впливу. Ці заходи «м'якого/жорсткого примушення» вже багато років Москва активно використовує проти країн-партнерів по СНД, а також в інших регіонах світу (Близький Схід, Африка, Середня Азія).

Вкрай небезпечним є втручання у внутрішньополітичні процеси, у т. ч. виборчі. Американські дослідники зафіксували з 2004 р. факти російського втручання у внутрішню політику 27 країн світу. Зокрема, ідеться про країни ЄС, США, Канаду, Туреччину, Грузію, Молдову, Білорусь, Україну тощо. Найбільш резонансною подією стало втручання РФ у президентські вибори в США у 2016 р. [36, с. 122]

Кремлівське керівництво активно та широко використовує методи й заходи з арсеналу спецслужб. Насамперед ідеться про операції з формування за допомогою корупційних схем, підкупу, шантажу проросійського лобі в середовищі світових і європейських політиків, громадських лідерів [1, с. 38].

У рамках «гібридної» агресії російська сторона широко здійснює розвідувально-шпигунську та диверсійно-підривну діяльність. За останні роки такі факти фіксувалися спецслужбами країн Балтії, Польщі, Чехії,

Швеції, Німеччини тощо. Широкого світового резонансу набула російська хімічна диверсія в Солсбері в березні 2018 р., здійснена двома співробітниками ГРУ РФ.

Росія широко використовує технології дискредитації державних структур країн, підтримує праворадикальні, націоналістичні та популістські рухи, які продукують у суспільствах країн ЄС антинаатовські й антиамериканські настрої. У країнах Європи зокрема та в інших країнах світу загалом формуються мережі лояльних до Росії політичних і громадських організацій і ЗМІ тощо [47].

Останніми роками Кремль дедалі частіше використовує «силовий складник» «гібридного» впливу: різко почастишали випадки «воєнного тестування» системи оборони НАТО – створення провокацій у повітряному та морському просторі з боку збройних сил РФ. У вересні 2018 р. Росія провела наймасштабніші з часів СРСР військові навчання «Схід-2018», у яких було задіяно близько 300 тис. військовослужбовців [20].

Особливістю гібридної війни є те, що агресор не вдається до класичного воєнного вторгнення, а використовує поєднання прихованих операцій, диверсій, кібервійни, а також надає підтримку повстанцям, які діють на території супротивника. Перші ознаки гібридної війни з'явилися ще в середині 1990-х років і проявилися у войовничих антиукраїнських заявах В. Жириновського та мера Москви Ю. Лужкова, особливо під час відвідувань останнім м. Севастополь. На міждержавному рівні російська сторона всіляко затягувала договірно-правове оформлення міждержавного кордону, розмежування Чорного й Азовського морів і Керченської протоки, створювала умови для максимального продовження термінів перебування в Криму бази Чорноморського флоту Росії [62, с. 61].

На побутовому рівні серед населення культивувалася теза, що Україна залишається частиною імперії, яка через непорозуміння і внаслідок «підривної» діяльності західних країн, а також «бандерівців» усередині країни тимчасово перебуває поза межами єдиного імперського простору.

Такої ж думки дотримується й нинішній президент РФ В. Путін, який неодноразово наголошував, що українці та росіяни – один народ. Особливо загострилися стосунки між двома країнами після Помаранчевої революції в Україні й проголошення курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію [82].

Хоч військовий складник конфлікту об'єктивно залишається основним чинником його розгортання, масштаби застосування інформаційного складника стають дедалі більшими. Про масштаби інформаційної війни, розгорнуті Росією проти України, найточніше сказав Головнокомандувач об'єднаних Збройних сил НАТО в Європі Ф. Брідлав: «Це найбільш дивовижний інформаційний бліцкриг, який ми коли-небудь бачили в історії інформаційних воєн».

Хоча інформаційний складник справді став наскрізною темою «гібридної війни», проте він виконує не самостійну, а допоміжну роль, більшою мірою супроводжуючи військову фазу операції [36, с. 122].

Ще один важливий інформаційний фронт – зовнішній. Масштаби діяльності «фондів», «культурних товариств», «аналітичних центрів» і просто «експертів» проросійської спрямованості в Європі, а також діяльність каналу RT справді значні. Однак навіть тут загальна концепція «гібридної війни» «по-російськи» дається взнаки: частину таких експертів просто вигадують, а від їхнього імені публікують необхідні коментарі та висновки, останній такий випадок був із вигаданим німецьким експертом [23].

Тому сьогодні насамперед унаслідок російської агресії великого значення набувають заходи з визначення загроз і викликів і протидії загрозам і викликам, які безпосередньо зачіпають сферу національної безпеки України, у т. ч. її інформаційний складник.

Підсумовуючи зазначимо, особливості геополітичного розташування України, а саме – сусідство з РФ, що демонструє усьому світові свої імперські плани змінити наявні кордони, здійснити новий перерозподіл сфер міжнародного впливу, – визначає наявність перманентних зовнішніх загроз.

Така ситуація значно активізує потребу підвищення ефективності забезпечення національної безпеки України загалом та гуманітарної безпеки зокрема, що є спільним завданням влади та суспільства.

Протистояти Росії в гібридній війні буде важко. Противник готувався до цього протистояння роками й чітко знає, чого хоче. Однак держава мусить навчитися протидіяти викликам гібридної війни. Якщо це протистояння не буде вигране, ми завжди матимемо справу із само відновлюваною гідрою, яка з'являється на місці вже начебто переможеного противника.

1.2. Аналіз джерельної бази дослідження.

Російська агресія, різні аспекти гібридної війни неодноразово ставали предметом аналізу в численних наукових працях таких вітчизняних і зарубіжних експертів, як О. Власюк, М. Гончар, В. Горбулін, Д. Дубов, С. Здіорук, А. Іщенко, М. Карпенко, М. Кияк, О. Коваленко, В. Копійка, Т. Кузьо, Ю. Лапаєв, О. Литвиненко, Е. Лукас, Є. Магда, Р. Малко, С. Пайфер, Б. Парахонський, П. Полянський, В. Портніков, М. Розумний, М. Степико, В. Тейлор, В. Ткаченко, В. Токман, В. Яблонський, Г. Яворська й ін.

Інтерес наукової спільноти до тематики дезінформації значно зріс у період російсько-української гібридної війни. Здебільшого дослідники, зокрема Н.П. Карпчук, В.М. Петрик, Г.Г. Почепцов, О.А. Штоквиш, розглядають дезінформацію з точки зору безпеки та інформаційних операцій. Значним є доробок М.В. Присяжнюка у дослідження місця та ролі дезінформації в інформаційно-психологічних операціях. Водночас сучасні вітчизняні дослідники недостатньо приділили увагу впливу російської дезінформації на країни Європи, що є підставою звернення до цієї теми.

Термін «гібридна війна» сьогодні широко використовується у ЗМІ, а також є предметом спеціальних наукових досліджень таких відомих зарубіжних та вітчизняних експертів як О. Власюк, В. Горбулін, Ф. Гофман, Д. Ласік, Дж. Девіс, Д. Кілгаллен, Ф. ван Каппен та ін. Оскільки однією з

важливих складових гібридної війни є війна інформаційна, проблемі інформаційної безпеки присвячені наукові доробки таких вітчизняних та зарубіжних науковців як Р. Абдєєв, Е. Андрєєв, А. Бард, П. Бергер, З. Бзежинський, В. Брушлинський, А. Гор, Г. Грачов, О. Губарєв, О. Деркач, І. Завадський, А. Кін, С. Расторгуєв, А. Стрельцов, Г. Лассуел, А. Манойло, Й. Масуда, М. Постер, Г. Почепцов, Ф. Тейлор, Е. Тоффлер, С. Хантінгтон, Д. Фролов, І. Шеремет та ін.

Останнім часом з'явилося чимало публікацій на тему «гібридних воєн». Важливими є праці, написані такими зарубіжними авторами, як М. Айшервуд, Р. Барнсбі, П. Мансур, Ш. Рівс, Ф. Г. Хоффман. Від 1990-х рр. активно працює на цю тематику відомий український дослідник Г. Почепцов, який опублікував низку монографій на тему інформаційних воєн. Сьогодні в українському доробку на предмет «гібридних воєн» маємо не лише окремі статті таких авторів, як О. Балацька [9], В. Власюк [16], В. Горбулін [23; 24], О. Курбан [37], Г. Почепцов [52], Ю. Радковець [61], О. Саєнко [70], Л. Чекаленко [79] та інших, але й декілька цікавих монографій. Це, зокрема, праця Є. Магди «Гібридна війна: вижити і перемогти» [43], яка досліджує історичні, енергетичні та інформаційно-психологічні аспекти «гібридної війни», причини, через які Україна стала жертвою агресії з боку Росії, а також дослідження І. Рущенка «Російськоукраїнська гібридна війна» [68], присвячене висвітленню соціальної складової війни, що в рамках воєн четвертого покоління стає чи не визначальним чинником протистояння між агресором і країною, яка зазнала нападу.

Однак аналізуючи ступінь наукової розробленості концепції «гібридних воєн», варто вказати на два важливих на сьогодні проблемних моменти. По-перше, сама концепція «гібридних воєн» ще не є остаточно сформованою, а по-друге, вона динамічно розвивається в процесі її активного застосування у збройних конфліктах. Сказане особливо стосується суто невоєнних методів боротьби, які представляють собою поєднання політичних, економічних, інформаційних, психологічних та інших заходів з

опорою на військову силу і які надзвичайно бурхливо розвиваються. Як зауважує В. Горбулін [24], поєднання традиційних і «гібридних» методів уже тепер є характерною рисою будь-якого збройного конфлікту. Звідси логічним є висновок про необхідність теоретичного осмислення насамперед такого поєднання.

Над питаннями забезпечення інформаційної безпеки України в умовах гібридної війни працює багато вчених. Так, у 2015 році експерти громадської організації «Телекритика» Д. Дуцик, Р. Шутов, П. Бурковський, С. Чкаленко видали аналітичний звіт «Протидія російській інформаційній агресії: спільні зусилля для захисту демократії» [28]. Інститут соціології Національної академії наук України провів дослідження, яке стосувалося довіри українських громадян до вітчизняних засобів масової інформації [31]. І. Рищук видав монографію «Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога» [68], Є. Магда написав книгу «Гібридна війна: вижити і перемогти» [43]. Інші науковці також займаються цією проблематикою.

Закордонні (Бухарін С. М., Гриняєв С. М., Крисько В. Г., Лібіцкі М., Масуда І., Серебрянников В. В., Стюарт К., Стейн Дж., Лисичкін В. О., Панарін І. М. та ін.) та вітчизняні (Горбулін В. П., Гордєєв М. М., Даниленко С. І., Конах В. К., Почепцов Г. Г., Зеленін В. В., Шевчук П.Г. та ін.) науковці, які досліджували питання теорії і практики інформаційної боротьби, підкреслюють, що високий рівень володіння методами і технологіями інформаційно-психологічного впливу для національної безпеки будь-якої сучасної держави на сьогодні важко переоцінити. Особливої ваги він набуває під час підготовки і ведення гібридної війни.

Проблема стратегічних комунікацій стала популярною за останні два десятиліття. До недавнього часу вона розглядалася переважно у США у наукових, політичних і комерційних колах. Як констатують українські аналітики, поняття стратегічних комунікацій дедалі частіше починає з'являтися в нормативних та аналітичних документах різного рівня в Україні.

Звернення української наукової думки до стратегічних комунікацій, по суті, бере початок з праці Г. Почепцова «Стратегічні комунікації в політиці, бізнесі та державному управлінні» [53]. Серед останніх наукових публікацій варто звернути увагу на статті А. Баровської, присвячені стратегічним комунікаціям НАТО [10], О. Кушнір [38], акцентовані на місці стратегічних комунікацій в українському державотворенні, В. Ліпкан, що здійснив експертний аналіз проекту Стратегії розвитку ефективних комунікацій у ЗСУ [41] та проаналізував роль стратегічних комунікацій в протидії гібридній війні проти України [42], С. Соловійова, що дослідив основні характеристики стратегічних комунікацій [72], а також довідникове видання В. Ліпкан та Т. Попової «Стратегічні комунікації» [51].

У закордонних виданнях для фахівців сектору безпеки та оборони до аналізу інформаційного середовища широко застосовують стратегічний підхід. Аналітичні пошуки науковців Чепменського університету (Каліфорнія, США), Ризького Центру стратегічних комунікацій [103] довели, що найактуальнішими викликами Україні в умовах російської агресії є комунікаційні (російські кібератаки, поширення медіавірусів в електронній пошті українських посадових осіб і силовиків; спроби руйнації певних комунікаційних систем нашої держави тощо) та комунікативні (радикалізація й відчуження аудиторій як України, так і західних країн; брехня як тактика відволікання, що забирає багато часу і зусиль тих, хто намагається завдати контрудару тощо) [45].

Зважаючи на наведені причини, набуває актуальності впровадження в Україні Плану заходів з реалізації Дорожньої карти Партнерства у сфері стратегічних комунікацій між Радою національної безпеки і оборони та Міжнародним секретаріатом НАТО [50].

Висновки до 1-го розділу.

Російська агресія проти України є сьогодні прикладом геополітичного конфлікту та гібридної форми війни, яка впливає і на світовий порядок. Для

опору та стримування агресора Україні разом з її міжнародними партнерами необхідно мати чітке розуміння природи й характеру цього конфлікту. Поняття гібридної війни виявилось теоретично й практично найбільш придатним для визначення специфіки дій РФ, яка, поєднуючи мілітарні, квазімілітарні, дипломатичні, інформаційні, економічні засоби, не гребуючи ядерним шантажем, послідовно намагається досягти в Україні та в інших точках світу власних, не вповні зрозумілих міжнародній спільноті, політичних цілей. Форми й методи зовнішньої політики РФ ілюструють її імперську сутність та зневагу до норм міжнародного права.

Інструменти гібридної війни відомі давно. Виділяють одностипні російські елементи: інвестиції; купівля медіа, підтримка політичних партій; розвідувальне проникнення в європейські структури; встановлення зв'язків між релігійними інституціями; використання нерозв'язаних етнічних конфліктів; підтримка російських засобів інформації за кордоном (типу Russia Today); координовані кібератаки.

Система національної безпеки в умовах гібридної війни, яку веде Російська Федерація проти України, повинна бути людиноцентричною, цілісною та ефективною, здатною до своєчасного упередження та подолання внутрішніх і зовнішніх загроз. Формування та реалізація такої безпекової політики потребує вироблення науковим та експертним середовищем єдиного понятійного апарату та розробки напрямів розвитку гуманітарної сфери, що враховували б специфіку стану розвитку різних регіонів держави та, водночас, сприяли збереженню і зміцненню загальнонаціональних цінностей, забезпечували прогресивний розвиток людини, суспільства і держави.

Інформаційна війна є невіддільною складовою гібридної агресії, адже саме засобами викривленої, упередженої, агресивної масової інформації підриваються цінності й відповідні їм нормативно-інституційні структури у країнах – жертвах агресії. В українській гібридній війні маємо справу не

лише з ворожою пропагандою, а й з «війною смислів», для поширення яких було задіяне широке коло каналів донесення інформації.

Кремль для реалізації тактичних завдань використовує широкий арсенал засобів «гібридної» агресії. Одним із головних інструментів є масована, наступальна пропаганда потужного російського іномовлення (компанії Russia Today, Sputnik), що є ефективною інформаційною зброєю, потужним агрегатом фейкової інформаційної продукції й засобом адресного просування російської ідеології та концепції «русского мира»

Інтерес наукової спільноти до тематики дезінформації значно зріс у період російсько-української гібридної війни.

РОЗДІЛ 2. ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА РОСІЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ПРОТИ УКРАЇНИ

2.1. Значення медіа-пропаганди в умовах гібридної війни.

Реалії новітньої історії України, зокрема, військова агресія Російської Федерації проти нашої країни, свідчать не тільки про зміну геополітичної мапи світу, а й інструментів її трансформації. Одним із таких, вочевидь, є феномен гібридної війни як важелю РФ у її зовнішньополітичній діяльності. Гібридну війну можна помислити як скоординоване використання воєнних та невоєнних засобів впливу, що синхронізуються у фізичному, інформаційному, віртуальному та когнітивному вимірах конфлікту.

Визначень «гібридної війни» в літературі є чимало. Мабуть, найчастіше означають «гібридну війну» [88] як різновид асиметричних дій, які здійснюються на трьох полях бою: у зоні воєнного конфлікту; серед власного населення; у просторі міжнародного співтовариства. Коротко можна записати: гібридна війна = партизанські дії + сучасні технології.

При цьому повинна виконуватися важлива умова – спільне використання засобів військових і невійськових, а також пропагандистських ресурсів на стратегічному, операційному і тактичному рівні конфлікту [106].

Поняття гібридної війни є доволі новим і у масовому ужитку воно широко застосовується із початком власне російської агресії проти України. До того часу мова здебільшого йшла про так звані «гібридні засоби ведення війни», якими РФ не цурається у її прагненні впливати на світову політику [102]. До таких можна віднести:

- інвестиції, фінансова підтримка політичних партій (як «лівих», так і «правих»);
- формування проросійського лобі в політичному середовищі інших країн (в тому числі і через корупційні механізми);

- проникнення у владні структури та інституції інших країн з метою розвідувальної діяльності;
- використання нерозв'язаних етнічних конфліктів (Балкани, Придністров'я, Південний Кавказ та ін.);
- пропаганда в інформаційному просторі інших країн, підтримка російських ЗМІ за кордоном (Sputnik, Russia Today);
- координовані кібератаки та ін.

Російська Федерація застосовує гібридні засоби ведення війни проти країн Європейського Союзу, головними цілями якої є послаблення, а в перспективі – й розпад ЄС, знищення об'єднуючих Європу цінностей і формування нового європейського устрою під егідою РФ, відродження «імперської величі» Росії і забезпечення домінуючих позицій в Європі.

Дж. Ненет відзначає, що останнім часом Росія удосконалила стратегію та прийоми ведення гібридних воєн: у другій Чеченській війні, кібератаках в Естонії 2007 року, російсько-грузинській війні, а також використовуючи інші механізми так званої «м'якої сили» [95], коли обман, дезінформація, маніпулювання є більш дієвими за устами регулярних військ. Відтак, войовнича риторика, кібератаки, тролінг, масове виробництво фейків та дезінформація стають інноваційною базою російської пропагандистської машини та політтехнології, know how інформаційно-психологічної агресії РФ.

М. Галеотті зазначає, що гібридна (нелінійна) війна починається саме з інформаційної агресії і так само нею закінчується, коли інформаційний пресинг, інформаційно-психологічні впливи є її перманентними складниками [86]. Д. Кілкуллен конкретизує меседж М. Галеотті у тому сенсі, що інформаційні кампанії якнайкраще одночасно вести на глобальному, регіональному та локальному рівнях [92].

Аналізуючи російський досвід «гібридних воєн», В. Горбулін виділяє три групи ключових компонентів, які співвідносяться із заходами в рамках «гібридних воєн» [24]:

1) традиційні військові засоби (використання регулярних військових підрозділів та озброєнь, а також сил спеціальних операцій);

2) квазімілітарна діяльність (створення і підтримка незаконних збройних формувань, підтримка та радикалізація сепаратистських рухів, формальні й неформальні приватні військові компанії);

3) операції немілітарного впливу, насамперед спеціальні інформаційні операції та «активні заходи» (у тому числі економічний тиск, операції в кіберпросторі, дипломатія, маніпуляції інформаційним простором).

Елементи «гібридних воєн» застосовувалися в різних ситуаціях і раніше. Це, зокрема, події в Нагірному Карабасі (зіткнення військ Вірменії та Азербайджану), лівансько-ізраїльська війна, російсько-грузинська війна, міжнародна інтервенція проти Ісламської держави. В. Горбулін детально аналізує три масштабні сьогоденні «гібридні» операції РФ, які стосуються Сирії («заморожування» конфлікту в країні), Європейського Союзу («емігрантська криза»), України (анексія, або «мирне» захоплення Криму, проект «Новоросія») [24].

Узагальнюючи, можна виділити наступні властивості «гібридної війни» [83; 88; 106]:

- ведення воєнних дій за допомогою сучасної військової техніки і мобілізаційних методів;
- поєднання елементів нерегулярної війни (партизанські дії), громадянської війни, штучно спричиненого заколоту (повстання), а також сепаратизму і тероризму;
- активне використання нелегальних збройних формувань (бойовиків);
- поєднання чотирьох різновидів агресії: традиційної, нерегулярної, терористичної й кібернетичної;
- ведення війни без офіційного оголошення війни;
- дозволяє агресору офіційно залишатися поза конфліктом, даючи можливість тим самим цілком або частково уникнути відповідальності за ініційовану ним війну;

- важливе місце відводиться операціям в кіберпросторі, а також економічним діям, психологічним та інформаційно-пропагандистським кампаніям і т. п.

Що стосується застосування концепції «гібридної війни» в Україні, то як зазначає В. Горбулін, «кожен конкретний елемент цієї «гібридної війни» не новий по суті і використовувався майже в усіх війнах минулого, однак унікальними є узгодженість і взаємозв'язок цих елементів, динамічність та гнучкість їх застосування, а також зростання ваги інформаційного чинника. Причому інформаційний чинник в окремих випадках стає самостійним складником і виявляється не менш важливим, ніж військовий» [23, с. 5].

На нашу думку, з одного боку, військова агресія Росії щодо України є проявом нового підходу до ведення таких інформаційних кампаній, у яких ключову роль відіграє психологічна індоктринація супротивника.

Таким чином, реалії сьогодення заaktuалізують перед Україною віднаходити відповіді на глобальні виклики, враховуючи геополітичні мегатренди та глобальні тренди. Надважливим видається завдання забезпечення інформаційної, кібербезпеки, безпеки інформаційних ресурсів.

Пріоритетами забезпечення інформаційної безпеки є [40]:

- забезпечення наступальності заходів політики інформаційної безпеки на основі асиметричних дій проти всіх форм і проявів інформаційної агресії;
- створення інтегрованої системи оцінки інформаційних загроз та оперативного реагування на них;
- протидія інформаційним операціям, маніпуляціям суспільною свідомістю і поширенню спотвореної інформації;
- розробка і реалізація скоординованої інформаційної політики тощо.

Пріоритетами забезпечення кібербезпеки і безпеки інформаційних ресурсів є [40]:

- розвиток інформаційної інфраструктури;
- створення системи забезпечення кібербезпеки, розвиток CERT;

- моніторинг кіберпростору з метою своєчасного виявлення, запобігання кіберзагрозам і їх нейтралізації;
- розвиток спроможностей правоохоронних органів щодо розслідування кіберзлочинів;
- забезпечення захищеності об'єктів критичної інфраструктури, інформаційних ресурсів від кібератак;
- захист інформаційних ресурсів, систем електронного врядування, технічного і криптографічного захисту інформації та ін.

Особливої ваги ці пріоритети набувають в умовах гібридних воєн та використання гібридних інструментів впливу, загроз і злочинів майбутнього. Злочинні угруповання, терористичні організації, хактивісти, біохаки усе активніше освоюють такі сфери як робототехніка, синтетична біологія, штучний інтелект. Кримінальний світ, тероризм мігрує з фізичного простору у віртуальний, використовуючи особисті дані із злочинною метою. З клієнта користувач перетворюється на продукт, навіть не підозрюючи про це. Присутність злочинності і тероризму в інтернеті усе зростає і завадити цьому поки не вдається.

Ми живемо в добу мереж, добу влади мереж, добу переплетінь. І як зауважують Е. Шмідт та Дж. Коен: «Нинішня мережева технологія насправді працює для громадян» [101, 102], засвідчуючи позитивні зміни людського досвіду. Як видається, це надто оптимістичний висновок, поскільки мережі приховують у собі чималі загрози для її творця – людини. І якщо таки брати до уваги геополітичний вимір, то насправді загрозою національній безпеці країн є еволюція мереж. Кібероборона на десятиліття відстає від кібератак, а тому зведення «віртуальної завіси» на заміну «залізній» чи вирішить питання інтелектуальної гонитви озброєнь, метою якої є створення життєздатної та дієвої доктрини кібербезпеки? Зрозуміло, доктрини, що ґрунтуються на принципах традиційного мислення в рамках національної безпеки приречені. Тоді, мабуть, доцільно регулювати різноманіття мереж, а не стримувати її атаки. Питання риторичне.

У медійних кампаніях застосовуються добре відпрацьовані та перевірені раніше техніки і прийоми, зокрема, під час російсько-грузинської війни [97]:

- односторонність переказу (телебачення демонструє винятково страждання російськомовного населення і епатує жорстокість українських військ);
- інформаційна блокада (блокування доступу на територію конфлікту журналістів неросійських видань);
- дезінформація і маніпулювання фактами (росіяни маніпулюють громадською думкою, показуючи війну в Україні за допомогою брехні, фейків, підміни фотографій та їхнього довільного тлумачення);
- замовчування незручних для РФ подій;
- тенденційний вибір/відбір «свідків подій»;
- активне використання для здійснення інформаційної війни можливостей Інтернету: Інтернет-форумів, жартів і анекдотів про українців і т.д.

Ситуація в російських медіа (і не тільки в них) істотно змінилася з приходом до влади В. Путіна. Практично всі медіа стали власністю держави або через різні механізми контролюються владою. Подібно як за радянських часів, найбільше влада контролює телебачення. Характерною є тенденційність представлення фактів. Прикладом можуть послужити коментарі, пов'язані з подіями за останні три роки в Україні. Новини в різних медіа є ідентичними, представляють ті ж самі події в такій самій інтерпретації.

З таких міркувань для отримання медійної картини поточних подій достатньо обмежитися аналізом новин лише одного медіа. Наш вибір упав на Russia Today. Russia Today (RT) – це російський міжнародний багатомовний інформаційний телеканал зі штаб-квартирою в Москві. Він був заснований у 2005 р. російським урядом, фінансується з бюджету Російської Федерації. Бюджет RT в 2016 р. становить 19 млрд. рублів (\$290 млн. доларів). За

даними російського Forbes, дотації держави для цього каналу дорівнюють 17,5 млрд. рублів (\$270 млн.) [22].

Головним редактором RT від самого початку є М. Симонян, член елітарного «кремлівського пулу» журналістів. До «пулу» входять представники російських федеральних ЗМІ та основних зарубіжних інформаційних агентств, акредитованих у прес-службі Кремля для висвітлення роботи президента і прем'єра РФ. RT часто називають «рупором Кремля». У 2011 р. це був другий за рейтингом канал закордонних новин, який найчастіше дивилися мешканці США по BBC World News [90].

Отже, особливістю «гібридної війни» є те, що в ній нарівні з військовими ресурсами активно використовуються ресурси невійськові, насамперед пропагандистські.

2.2. Роль пропаганди в російському інформаційному просторі останніх років.

Пропаганда це поширення через обрані канали комунікації усіляких ідей, образів, стереотипів задля маніпуляції масовою свідомістю у вигідному для суб'єктів впливу напрямку. У певних формах пропаганда існувала завжди й виконувала, зокрема, інтеграційні соціальні функції. Потреба в пропаганді була завжди. В Європі вона значно загострилася у XVI-XVII ст. у зв'язку з релігійними війнами як на заході, так і сході регіону. Можливості пропаганди посилювалися винаходом Гутенберга, масовим книгодруком, що використовували і протестанти, і католики, і православні пропагандисти.

Ера класичної пропаганди починається в часи Першої світової війни, яка перетворилася на затяжну, окопну, виснажливу для країн і населення війну. Потрібно було надихати мільйони людей на нечувані доти втрати й страждання і одночасно демотивувати ворога. Усі сторони конфлікту розгорнули пропагандистську роботу, використовуючи новітні засоби масової комунікації. Уряди країн, військово командування не шкодувало

грошей на відповідні цілі. Вплив пропаганди на солдат і цивільне населення було оцінено і військовими, і політиками, і дослідниками. Саме після завершення Великої війни зусиллями Г. Лассуелла, Е. Бернейза було створено підвалини теорії пропаганди [94; 39; 12].

Практична потреба в пропаганді не зменшилася і після світової війни. На певний час її епіцентри було перенесено всередину країн, де відбувалося формування тоталітарних режимів. У більшовицькому СРСР, фашистській Італії, нацистській Німеччині швидкими темпами відбувалася інституціоналізація пропаганди. Нова інституція була конче потрібна тоталітарним режимам для управління свідомістю мас. Розроблялися принципи державної пропаганди, вона висувалася на передній план боротьби за свідомість людини, на пропаганду була зорієнтована уся медіа сфера, виникали спеціалізовані пропагандистські установи й професійні загони пропагандистів та агітаторів.

У проміжку між двома світовими війнами технічна база пропаганди значно посилилася. З'явилося голосове радіо, що моментально було пристосоване до пропагандистської діяльності. В Німеччині за наполяганням Й. Геббельса були прийняті плани масової радіофікації населення. І вже до початку Другої світової війни близько 70% німецьких сімей мали радіоприймачі, які відчиняли двері пропагандистській роботі «за місцем проживання» [3]. СРСР крокував тою самою стежиною, але з відмінністю – масово використовувалося дротове радіо.

Отже, в пропаганді важливу роль грають канали комунікації, а не тільки контент. Технічні засоби прогресували, і це відкривало нові горизонти пропаганди.

За часів Холодної війни пропаганда у глобальному вимірі була дуеллю між двома світовими системами. Головна тема – переваги й недоліки систем, критика ворожого табору й піднесення власних здобутків та переваг. Розгорталася змагання між способами життя, і роль пропаганди виконували не тільки формально пропагандистські інституції. З боку СРСР – космос,

балет, хокей. Молодіжна музика, кінематограф, джинси – з боку Заходу. В умовах ізоляції бракувало прямих каналів донесення «своєї правди» до стану супротивника. Західне телебачення не мало потужностей, аби перекрити простори СРСР, телеефіри досягали хіба що телеприймачів у східній частині Берліну та у прикордонних районах так званих соціалістичних країн Європи.

В радянському блоці країн пропаганда й контрпропаганда розглядалися як інституції національної безпеки. Комунізм почувався більш-менш впевнено в закритих інформаційно-соціальних системах, які були створено ще за сталінських часів.

90-і роки ХХ ст. виявилось десятиліттям відносного спокою на міжнародній арені, коли країни утримувалися від застосування пропагандистських технологій у відносинах між собою. Пропаганда не була відкинута як така, її використовували для внутрішніх потреб політики, політичні партії, бізнес у рекламних кампаніях і маркетингових акціях. Зникла потреба в класичній пропаганді, до якої звикли за часів Холодної війни, бо існувала ілюзія згоди за ключовими питаннями світоустрою. Хіба що Самуель Гантінгтон попередив американський уряд і світову громадськість, що світ можуть чекати не найкращі часи через зіткнення цивілізацій [78].

Гіпотеза Гантінгтона отримала перші докази вже в нульові роки, коли ісламські екстремісти атакували США, а в Росії почався історичний реверс. В. Путін розгорнув наступ на свободу слова в країні, крок за кроком відродив систему пропаганди й розпочав агресивні війни на пострадянському просторі та за його межами. Мета В. Путіна – відродити СРСР і посилити вплив Росії у світовій політиці шляхом агресивного наступу на Захід. За основу агресивних дій було обрано гібридну інвазію, яка передбачає інформаційну війну, військово-політичний шантаж, політичну корупцію, втручання у внутрішню політику, підтримку терору й проведення диверсійних актів [67].

Сучасна російська пропаганда – це відносно новий і доволі зловісний феномен. У РФ протягом нульових і початку десятих років було відроджено

інститут пропаганди, який, з одного боку, перейняв методологію радянської пропаганди, з іншого – отримав нові інструменти. Державна пропаганда, що спрямована як всередину країни, так і на зовні, не народжується само по собі. Вона є частиною комплексу глибоких змін, які відбулися в російському суспільстві, політиці й військовій сфері. Країна впевнено стала на шлях конфронтації із Заходом та відмови від демократичних цінностей. Як наслідок, у стислий історичний термін США знову перетворилися на основного ворога росіян, і це є факт свідомості, який засвідчують соціологічні дослідження [18]. Але таке і раніше було під силу радянській пропаганді, яка вміла за кілька тижнів або місяців перетворити друзів на ворогів і навпаки, як це було під час конфліктів з Югославією, Китаєм, Албанією та іншими країнами. В. Путін, зосередивши у своїх руках основні російські медіа, може вільно призначати ворогів або скасовувати своє попереднє рішення. Саме так сталося під час конфлікту з Туреччиною на тлі збитого в 2015 році російського військового літака, коли буквально за два тижні завдяки російському телебаченню південна країна перетворилася на ворога, а після замирення лідерів ситуацію відкотили на попередні позиції [19].

За останні роки відбулися технічні революції й виникли нові можливості для пропаганди й ведення інформаційних війн у більш широкому сенсі. Нові медіа, засновані на технічних можливостях інтернету й мобільного зв'язку, остаточно скасовують державні кордони в інформаційному й кіберпросторах. В умовах цифрового суспільства теоретично кожна людина може бути охопленою повноцінним пропагандистським впливом у режимі мультимедіа: отримувати ідеологічний контент у формі текстів, фото, відео. І чим вищим є рівень діджиталізації, тим вищою є потенційна ефективність пропагандистської роботи в інтернеті, в соціальних мережах.

Спецслужби РФ, які до певної міри є кураторами пропагандистських проєктів, оцінили нові можливості й взяли курс на опанування інтернет-

технологій. Для цього в структурі ФСБ у 2006 р. створено так званий «18-й центр». Пізніше під керівництвом Є. Пригожина, довіреної особи В. Путіна, в Санкт-Петербурзі було засновано «Агентство інтернет-исследований», що отримало неформальну назву «Ольгінські тролі». Агенція розгорнула активну підривну діяльність в інтернет-комунікаціях, соціальних мережах, використовуючи відносно нові прийоми впливу на свідомість реципієнтів пропаганди – неформальні анонімні пости на сайтах, які імітують «голоси народу», «чорне блогерство», мережева активність анонімних пропагандистів, «ботоферми». Як з'ясувалося, ці прийоми мають певний вплив на користувачів соціальних мереж й інформаційних сайтів. Іншим напрямом російської пропаганди була легальна мас-медійна інвазія за межами країни [69].

Починаючи з 2013 року (до початку активної фази гібридної війни проти України), Росія встигла розгорнути мережу телеканалів, які мали доносити пересічним американцям, європейцям й мешканцям інших регіонів московські оцінки поточних подій. Life News – новинний сайт і 24-годинний телеканал. Russia Today (розпорядження Путіна від 9 грудня 2013 року) – багатомовна інформаційна агенція. 2014 року було започатковано інформаційну агенцію «Супутник» (30 мов), що контролюється Russia Today.

Паралельно контент транслюється через власні сайти в інтернеті. Мережа зарубіжних каналів спрацювала під час захоплення Криму й наступу на Донбасі.

Відмінність сучасної російської пропаганди від радянської традиції полягає також у тому, що раніше вона стояла на міцному підмурівку – комуністичній ідеології, марксизмі-ленінізмі, які мали глобальне розповсюдження й певну популярність. Російська пропаганда для внутрішнього споживання й цілей експансії на пост радян «русского мира». Це є доволі агресивний концепт, під прапором «русского мира» відбулося захоплення й анексія Криму, ведеться війна на Сході України [67].

Російська пропаганда виявилася найбільш небезпечною для Заходу, бо Москва продемонструвала її ефективність у війні проти України. В. Путін не шкодує грошей на інформаційну війну. Пропаганда з боку Росії стає усе більш професійною, гнучкою й підступною. Навіть США не може ізольоватися ані від інформаційних інтервенцій, ані від кібератак [69].

Національні уряди західних країн, провідні міжнародні організації – НАТО та ЄС частково повертаються до практик Холодної війни у форматі, так би мовити, «2.0» [80]. Вони вимушені започаткувати новітні контрпропагандистські структури. Їхня головна функція – моніторинг російської пропаганди, визначення й спростування фейків, дослідження методів і прийомів російської пропаганди. В сучасній безпековій лексиці пропагандистська й контрпропагандистська тематика фігурують як «стратегічні комунікації» [55].

Російсько-грузинська війна у 2008 році, незаконна анексія Кримського півострова Росією у 2014 році та таємна військова діяльність Росії на сході України відкрили нову сторінку у відносинах між НАТО, ЄС, Росією та країнами Східного партнерства. Це стало викликом через неоголошений конфлікт Росії із східними сусідами ЄС. Гібридний характер цього конфлікту та його «мультиmodalність» породили новий спектр загроз безпеці на східних кордонах ЄС і східному фланзі НАТО.

З моменту реалізації проекту Східного партнерства³ – ініціативи, започаткованої ЄС у 2009 році, для покращення політичних та економічних відносин з пострадянськими державами Вірменією, Азербайджаном, Білоруссю, Грузією, Молдовою та Україною – країни Східного партнерства, особливо Україна, Молдова і Грузія, стали театрами геополітичного змагання між Європейським Союзом і Росією. Після того, як ЄС запусив проект Східного партнерства, Володимир Путін продовжував проводити наполегливу політику, спрямовану на залучення країн Східного партнерства до євразійського інтеграційного проекту або євразійського «цивілізаційного простору» [48].

Конкуренція між європейською моделлю інтеграції та євразійською моделлю Росії призвела до значної диференціації між країнами Східного партнерства. Як показали останні події в цьому регіоні, Україна, Молдова та Грузія вирішили слідувати курсом модернізації, запропонованим їм Європейським Союзом, і підписали Угоду про асоціацію з ЄС у 2014 році, тоді як Вірменія та Білорусь обрали російську геополітичну модель, а Азербайджан твердо не прийняв жодного курсу.

З моменту запуску ініціативи «Східне партнерство» Україна стала спірним простором між російською євразійською моделлю інтеграції та просуванням до асоціації з ЄС. Події Євромайдану 2013-2014 років призвели до повалення проросійського режиму президента Януковича та його заміни на прозахідний уряд. Оскільки Москва не змогла перешкодити Україні налагодити тісніші зв'язки з ЄС і повністю утримати її в орбіті Росії, Москва в березні 2014 року вторглася та анексувала український Кримський півострів. У цій боротьбі за те, що можна було б описати як «євразійське домінування», Україна не тільки полігон для трансформації моделі безпеки ЄС і НАТО в цьому регіоні. Він також слугує незмінно неприємним прикладом розділеного та спірного периферійного регіону між ЄС і Росією. Це свідчить про те, що, хоча період так званої холодної війни може закінчитися, геополітична боротьба в регіоні триває.

Європейський Союз «прокинувся» на початку 2015 році, коли з метою «протидії російським кампаніям дезінформації» було створено робочу групу зі стратегічних комунікацій East StratCom Task Force. Група провела певну роботу з реалізації проєкту «ЄС проти дезінформації», було відкрито сайт, завдання якого – «спростування російської пропаганди» [48].

Однополярна система міжнародних відносин, що склалася після холодної війни, зараз змінюється: світ стає багатопольярним. Як наслідок, геополітичні амбіції держав на сході ЄС, таких як Росія, зростають. Це може становити загрозу для недостатньо розвиненої системи європейської безпеки на її східних кордонах. За відсутності об'єднаної та зміцненої системи

оборони та безпеки ЄС і НАТО, а також враховуючи нездатність ЄС швидко протистояти спільним загрозам безпеці на регіональному та міжнародному рівнях, загроза гібридної війни Росії для безпеки та стабільності країн Східного партнерства ще більше зростає. підживлює боротьбу між різними геополітичними силами.

Практично всі європейські країни так чи інакше відреагували на події в Україні і нові загрози, що виходять з Росії. До процесу долучилися США. Конгрес почав виділяти цільові кошти на боротьбу з пропагандою ІДІЛ й Російської Федерації [104].

Таким чином, переорієнтація та видозміна пропаганди й контрпропаганди відбувається в контексті гібридних війн, до сценарію яких на сьогодні втягнуто більшість провідних країн світу. Конкуренти західної цивілізації кинули виклик світовому порядку й міжнародному праву. Інформаційна війна є боротьбою за мізки людини, вона ведеться тихо, без пострілів, але систематично з використанням усього наявного технічного спектру. Цифровізація соціуму робить пересічну людину більш залежною від інформаційних інтервенцій, за якими стоять пропагандистські центри. Держави більше не можуть контролювати свої кордони, аби розмежувати інформаційні й віртуальні простори на внутрішні й зовнішні.

У подальшому дослідження явища пропаганди і контрпропаганди у сучасному світі мають зосереджуватися на кількох об'єктах – стані масової свідомості в умовах інформаційної війни нового покоління та ефективності пропагандистських впливів різного технологічного змісту, роль нових медіа та інтернет-комунікацій як трансляторів пропагандистських меседжів, методологія поширення інфо-імунітету на молодь та інші соціальні групи.

2.3. Формування напередодні гібридної війни російською пропагандою необхідного інформаційного поля в Україні.

Питанням забезпечення ефективності захисту інформаційного простору в Україні особливо гостро почала приділятися увага на початку збройного конфлікту між Росією та Україною. З цього часу почали проводитися статистичні дослідження, здійснюватися системний аналіз українського інформаційного простору, розроблятися та впроваджуватися необхідні нормативно-правові акти щодо захисту інформаційного простору України.

Із самого початку відкритої агресії Російської Федерації проти України спеціальні структури, що повинні були забезпечувати безпеку інформаційного поля України, були неготовими чинити опір проросійській пропаганді, оскільки за весь період незалежності в Україні так і не були сформовані правові методи боротьби з нею.

У 2001 році Президент України Л. Кучма видав Указ «Про заходи щодо вдосконалення державної інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки України [28]. Він повинен був забезпечити вироблення концепції національної інформаційної політики та інформаційної безпеки України. У 2009 році Президент України В. Ющенко видав Доктрину інформаційної безпеки України [58], але реалізація цього документу так і не відбулася, оскільки він мав декларативний характер. Подібний декларативний характер мали й інші документи, наприклад, Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні [60] та Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки [59].

Вказані документи не реалізовувалися повністю оскільки діяльність політичних сил, які приходили до влади в Україні, була спрямована на задоволення інформаційних потреб шляхом використання засобів масової інформації у власних інтересах. Захист інформаційної безпеки мало цікавив політичну еліту [63].

Зрозумівши важливість та ефективність інформаційного впливу на суспільство, Російська Федерація зробила інформаційну політику одним з пріоритетних напрямків російської безпекової політики. Тому було розроблено законодавчу базу, де виділено шість напрямків безпеки Російської Федерації: воєнна та оборонно-промислова безпека, державна та суспільна безпека, антитерористична діяльність та інформаційна безпека [28, с. 7].

Інформаційна політика в Російській Федерації має як внутрішній, так і зовнішній напрямки забезпечення. Інформаційні повідомлення, які направлені на споживання власним населенням, мають на меті забезпечення та підтримку будь-якої постійної влади. Вигідна керівництву РФ інформація поширюється на увесь світ і стосується не лише російськомовних мешканців, але й населення усієї планети та торкається питань внутрішньої і зовнішньої політики РФ. Російська пропаганда стала формуватись у підготовці до початку активної фази гібридної агресії проти України.

Росія ґрунтовно підійшла до поширення інформаційної пропаганди. Для цього у 2005 році було створено телеканал “Russia Today”, який би доносив до усієї світової спільноти позицію російської влади. Наразі цей телеканал діє в усьому світі й постачає вигідний російському керівництву контент споживачам різних країн. Присутність цього каналу дозволяє російській владі доносити свою думку до іншомовних громадян. Коштів на утримання і просування цього каналу на 2016 рік було заплановано 11,87 млрд руб. Зазначимо, що у 2015 році виділилося 10,95 млрд руб. Тобто обсяг виділених коштів з бюджету РФ на утримання телеканалу у 2016 році збільшився [31].

Така ситуація свідчить про те, що Росія надає великого значення якійсь інформації для досягнення своєї політичної мети. Телеканал “Russia Today” може справедливо вважатися одним з прикладів використання нафтогазових доходів. Використовуючи енергетичні ресурси (нафту та газ),

Росія за допомогою шантажу намагалася поширити свою волю на інші країни, які залежні від неї енергетично.

Ідеологічним фундаментом Росії для просування своїх інтересів в інших країнах став фактор «Руського міра» та його ідеологія – захист співвітчизників та захист православ'я. Найбільшого поширення в Україні ідея «Руського міра» отримала за президентства В. Януковича з його проросійською командою. У цей період систематичною була інформаційна пропаганда, яка полягала в донесенні до споживачів інформації, що Україна є так званою “failed state”, тобто державою, що не відбулася.

Росія постійно намагалася інформувати та переконувати інші країни та суспільство у своїх поглядах за допомогою публікацій, телепрограм, благодійних заходів, різноманітних виставок та конференцій, до яких прикута увага громадськості. Це дозволяє Росії переконувати у своїх поглядах увесь інший світ, особливо країни Європейського Союзу [63].

Прикладом такої ситуації є проросійське лобі в Німеччині. Так, колишній канцлер Німеччини Г. Шредер, будучи керівником компанії Nord Stream AG, попри окупацію Криму та відкритий конфлікт між Росією та Україною, наполягає на діалозі з Росією та необхідності закупування більших обсягів природного газу у Росії [65].

Окрім безпекових і світських заходів, Росія використовує і релігійну сторону, оскільки російська православна церква має свій інтерес серед українських віруючих. Роздуми патріарха Кирила, який регулярно здійснював свої візити до України, стосувалися і належності України та її населення до східно-православної цивілізації, яка сформована на історичній території Святої Русі. Водночас Українська православна церква необхідна російському патріархові, оскільки втрата українського крила позбавить Російську православну церкву матеріальних, фінансових і кадрових резервів і майже вдвічі знизить кількість вірян, що може послабити позиції Московського патріархату у Вселенському православ'ї [43, с. 70].

Ідеї «Руського міра» поширюються через Федеральне агентство у справах Співдружності незалежних держав співвітчизників, які мешкають за межами Росії по міжнародному гуманітарному співробітництву (Росспівробітництво) і фонду «Руський мір» [63].

Росспівробітництво почало свою діяльність у 2008 році. Воно має статус федерального органу державної влади та підпорядковане Міністерству закордонних справ РФ. Головне завдання, яке стоїть перед цією організацією, полягає у зміцненні позицій російської мови та культури за кордоном. В Україні Росспівробітництво мало широке представництво, яке базувалося в Києві, Одесі, Сімферополі [30, с. 35].

Подібною організацією був Фонд «Руський мір», який займався популяризацією та підтримкою російської мови та культури. У статутних документах Фонду «Руський мір» було зазначено, що Руський мір – це не лише росіяни та їх співвітчизники у країнах близького та далекого зарубіжжя, емігранти, вихідці з Росії та їх нащадки. До Руського міру належать іноземні громадяни, що розмовляють, вивчають або викладають російську мову [46].

Зі сказаного можемо зробити висновок, що Росія створила вказані організації щоб поширювати свою пропаганду на сусідні країни. Діяльність цих організацій говорить про те, що вони є безпосередніми представниками «п'ятої колони» в Україні [63].

Окрім політичної діяльності, яку проводила Росія в Україні, особливе місце посідала діяльність засобів масової інформації – радіо і телебачення в українському ефірі. За статистикою 2013 року на україномовні програми припадало 31,8% ефірного часу, а російськомовна продукція займала 50,3% ефіру. На радіо склалася ситуація, за якої 43,8 % програм та пісень були російськими, а українську мову використовували лише 26,3% радіопрограм. Відсоток довіри українських громадян російським ЗМІ у 2012 році становив 45,7% [80].

Засоби масової інформації довгий час вважалися основою російської пропаганди в Україні, а населення їм довіряло більше, аніж українським ЗМІ. Оскільки українські ЗМІ займали різну позицію під час Революції гідності, то збільшення частки недовіри до них лише зростало [31].

Окрім культурних, ідеологічних, релігійних та мовних підходів Росія використовувала ще й економічний тиск та його висвітлення російськими ЗМІ. Російські засоби масової інформації систематично переконували західний світ в тому, що Україна є ненадійним транзитером природного газу та що домовленості з Україною не варті довіри. Цим підривався імідж України на міжнародній арені. Попри усі газові конфлікти між Україною та Росією, в історії не було таких доказів, які б підтверджували факт незаконного відбирання газу Україною. З метою дискредитації України російськими ЗМІ систематично поширювалися в суспільстві такі тези, як «Україна краде газ», «Українська газотранспортна система ненадійна» тощо. Ця інформація водночас відволікала громадян Росії та України від власних економічних проблем та формувала образ ворога, на який було можливо вилити негативні емоції [43, с. 88].

Зараз Російська Федерація веде «найдивовижніший бліцкриг інформаційної війни в історії інформаційної війни», проводячи реваншистську зовнішню політику, яку високопоставлені дипломатичні та військові керівники світу вважають величезною загрозою безпеці як для Європи, так і для Америки. Хоча багато хто на Заході наразі знайомий із сумнозвісною російською мережею RT, її спонсоровані державою медіа є лише верхівкою айсберга – компонентом «білої пропаганди» набагато ширшої системи впливу, спрямованої на формування глобального інформаційного простору.

Протягом багатьох поколінь радянська влада опановувала низку методів, відомих як «активні заходи», починаючи від простої пропаганди та підробок до вбивств, тероризму. На Заході цю політику іншими засобами називали просто «брудними трюками».

Охарактеризовані генерал-майором Олегом Калугіним, перебіжчиком найвищого рангу КДБ, як «серце і душа радянської розвідки», ці «активні заходи» були добре інтегровані в радянську політику та охоплювали практично всі елементи радянської партійної та державної структури, а не тільки КДБ. Будучи основним компонентом радянської зовнішньої політики, ця тактика мала неймовірно гарні ресурси. За словами експертів, «радянський апарат активних заходів перевершував, можливо, у 20-30 разів, урядовий апарат США, створений для аналізу та протидії його діяльності» [43, с. 90].

Така інформаційна політика Росії може справедливо розцінюватися як своєрідна підготовка до ведення гібридної війни, оскільки вона виправдовувала дії російської влади та формувала відношення до України як до ворога.

Як видно з інформації, що була наведена вище, основою інформаційного суспільства є виробництво та масове розповсюдження засобів комунікації, можливість виробляти, зберігати та передавати необхідну кількість інформації. Існуючі в інформаційному суспільстві технології можуть впливати на соціально-психологічний стан війська та населення і створювати зручні умови для інформаційної війни. За допомогою інформаційних технологій та комунікацій агресор може використовувати засоби масової інформації для впливу на свідомість кожного окремого громадянина і усього суспільства в цілому.

На жаль, стає зрозуміло, що активні заходи радянської епохи живі та процвітають у путінській Росії. Завдяки технологіям і адаптованим до глобалізованого світу, їх сучасні втілення є набагато зловіснішими, з набагато більшою дальністю та швидкістю – і через Інтернет здатні впливати на громадську думку в масштабі, який ніколи раніше не був можливим.

Незважаючи на спроби пом'якшити військову загрозу Росії на одному кінці спектру та білу пропагандистську кампанію на іншому, принаймні

публічно, «сіра зона» посередині залишається в основному без уваги. Це ключова місцевість – поле битви для активних кампаній.

Дії Росії можуть слугувати прикладом відносно того, як держава, що готується до інформаційної війни, переводить свої ЗМІ у стан військової пропаганди та поширює інформацію, яка вигідна потенційному агресору.

Висновки до 2-го розділу.

Поняття гібридної війни є доволі новим і у масовому ужитку воно широко застосовується із початком власне російської агресії проти України. До того часу мова здебільшого йшла про так звані «гібридні засоби ведення війни», якими РФ не цурається у її прагненні впливати на світову політику.

Російська Федерація застосовує гібридні засоби ведення війни проти країн Європейського Союзу, головними цілями якої є послаблення, а в перспективі – й розпад ЄС, знищення об'єднуючих Європу цінностей і формування нового європейського устрою під егідою РФ, відродження «імперської величі» Росії і забезпечення домінуючих позицій в Європі.

Ситуація в російських медіа (і не тільки в них) істотно змінилася з приходом до влади В. Путіна. Практично всі медіа стали власністю держави або через різні механізми контролюються владою. Подібно як за радянських часів, найбільше влада контролює телебачення. Характерною є тенденційність представлення фактів. Прикладом можуть послужити коментарі, пов'язані з подіями за останні три роки в Україні. Новини в різних медіа є ідентичними, представляють ті ж самі події в такій самій інтерпретації.

Пропаганда це поширення через обрані канали комунікації усіляких ідей, образів, стереотипів задля маніпуляції масовою свідомістю у вигідному для суб'єктів впливу напрямку. У певних формах пропаганда існувала завжди й виконувала, зокрема, інтеграційні соціальні функції.

В пропаганді важливу роль грають канали комунікації, а не тільки контент. Технічні засоби прогресували, і це відкривало нові горизонти

пропаганди. За останні роки відбулися технічні революції й виникли нові можливості для пропаганди й ведення інформаційних війн у більш широкому сенсі. Нові медіа, засновані на технічних можливостях інтернету й мобільного зв'язку, остаточно скасовують державні кордони в інформаційному й кіберпросторах.

Відмінність сучасної російської пропаганди від радянської традиції полягає у тому, що раніше вона базувалася на комуністичній ідеології, марксизмі-ленінізмі, які мали глобальне розповсюдження й певну популярність. Російська пропаганда для внутрішнього споживання й цілей експансії опирається на так званий «русский мир». Це є доволі агресивний концепт, під прапором «русского мира» відбулося захоплення й анексія Криму, ведеться гібридна війна проти України.

Російська пропаганда виявилася найбільш небезпечною для Заходу, бо Москва продемонструвала її ефективність у війні проти України. В. Путін не шкодує грошей на інформаційну війну. Пропаганда з боку Росії стає усе більш професійною, гнучкою й підступною.

Росія ґрунтовно підійшла до поширення інформаційної пропаганди. Для цього у 2005 році було створено телеканал «Russia Today», який би доносив до усієї світової спільноти позицію російської влади.

Присутність цього каналу дозволяє російській владі доносити свою думку до іншомовних громадян. Коштів на утримання і просування цього каналу РФ не шкодує, про що говорять щорічні бюджети компанії. Телеканал «Russia Today» може справедливо вважатися одним з прикладів використання нафтогазових доходів.

Росія постійно намагалася інформувати та переконувати інші країни та суспільство у своїх поглядах за допомогою публікацій, телепрограм, благодійних заходів, різноманітних виставок та конференцій, до яких прикута увага громадськості. Це дозволяє Росії переконувати у своїх поглядах увесь інший світ, особливо країни Європейського Союзу.

РОЗДІЛ 3. РОСІЙСЬКА ПРОПАГАНДА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ З УКРАЇНОЮ

3.1. Головні наративи російської пропаганди напередодні військового вторгнення в Україну.

Однією з потенційних загроз національній безпеці будь-якої країни є переформатування її інформаційного простору. Суб'єктом впливу є людина та суспільство загалом, а об'єктом – інформаційна сфера.

Сучасна гібридна війна потребує від України активних асиметричних інформаційних дій, що ґрунтуються на стратегічно визначеній інформаційній політиці держави, компетентному підході в кадровій політиці, фаховому аналізі та прогнозуванні інформаційних викликів, асиметричному реагуванні на них [5].

Інститут масової інформації здійснив дослідження провідних російських онлайн-медіа, аби виявити, які наративи щодо нашої країни просували у ЗМІ після парламентських виборів у Росії [4].

За результатами дослідження з'ясовано, що основним російським наративом щодо України в жовтні 2021 р. стала корумпованість нашої влади – 23,5% згадок у російських ЗМІ.

На другому місці – наратив про газову кризу в Україні – 18,5% повідомлень. Ситуацію в нашій державі зображують як повну розруху та хаос.

На третьому місці – наратив про політичну кризу, до якої призвела відставка спікера Верховної Ради.

З наближенням зими РФ активно використовує свій головний ресурс – газ, намагаючись вплинути і на Україну, і на Європу. Тобто, гібридна агресія Російської Федерації нині торкається не лише нашої країни, а і європейського

простору загалом, що доводять російські маніпуляції з цінами на газ, проте на пряму збройну агресію проти Європи Кремль не наважиться.

На цьому тлі доволі показовою є істерія, розгорнута пропагандистами в російських ЗМІ: «Європа вже практично замерзає, в Європі паніка та божевільні платіжки за газ». Експерти зауважують про «тріумфальну тональність» пропагандистських матеріалів агресора [21].

На практиці газ з об'єкта купівлі-продажу перетворюється на інструмент маніпуляцій і геополітичного впливу: «Ось ми їх усіх на нашу газову голку підсадили, ось вони зараз у нас затанцюють, і танцюватимуть під нашу дудку, інакше замерзнуть». Так, схожі газові війни вже точилися в Україні ще до 2014 р., і неодноразово лунали погрози: «Кран перекриємо – хохли замерзнуть». Ці факти переконують, що з Росією як із надійним торговельним партнером небезпечно мати справу. Якщо Європа поступово відмовлятиметься від російського газу, розпочнеться процес диверсифікації потоків. У такому разі Москва не наважиться загрозувати Європі збройним конфліктом, хоча певні спроби примусу з використанням доволі агресивних методів – дипломатичних та військових загроз – може здійснити [44, с. 10].

Військова хитрість, котру РФ регулярно використовує ще від радянських часів, – балансування на межі ядерної війни. На думку експертів, РФ може побрязкати зброєю, однак малоімовірно, що використає її проти Європи [21].

Кремлівські ЗМІ поширюють думку, що нашій країні бракує ресурсів для забезпечення населення газом узимку й підкріплюють цей наратив повідомленнями, котрі «цитують» українські джерела, зокрема: «Одним из вызовов для нового правления «Нафтогаза» является прохождение отопительного сезона в условиях нехватки четырех миллиардов кубометров газа: вместо 19 миллиардов, необходимых для этого, на Украине есть лишь 15» [44, с. 10].

Московські пропагандисти пророкують холод через дефіцит газу, для чого «виривають» з українського інформаційного простору коментарі

експертів. Так, у статті «Экономист предрек Украине «газовую инквизицию» и «очищение морозом» фінансовий аналітик О. Куц зауважує, що «власти в Києве провозглашали целью реформ рост добычи собственного газа, но это осталось только на бумаге». Тому, на думку експерта, нас очікує «очищение кризисом, точнее, морозом». Окрім того, російські ЗМІ широко цитували слова нібито пересічних українців щодо того, як вони планують пережити зиму: «Читатели украинских СМИ написали, что приготовились «доживать» зиму из-за антироссийской политики «Нафтогаза» и топливного кризисна», «Безвиз по-лучили, теперь получите без газ», «Издеваются над Украиной, морковку покажут, помянут, а потом уберут» тощо [4].

У темі газу Росія також активно просувала думку про те, що Європі нині економічно вигідніше мати транзит газу не через Україну, а через «Північний потік-2». Зокрема, ТАРС зазначає, що «власти Польши ожидают, что поставки газа по газопроводу «Северный поток-2» будут дешевле, чем через Украину» [21].

Окрім того, російські медіа позиціонують В. Путіна як «рятівника України», який, усупереч конфлікту, готовий допомагати нашій державі: «Владимир Путин на совещании по вопросам энергетики заявил, что Россия в 2021 году превысит свои контрактные обязательства по прокачке газа через Украину», навіть попри те, що «... назвал невыгодным для «Газпрома» рост транзита газа через Украину». Оскільки, за інформацією російських ЗМІ, українська влада неспроможна впоратись із проблемами, через що населенню загрожує «замерзання», ці новини підпадають під наратив про недолугість та некомпетентність нашого уряду [44, с. 10].

Геополітичні й геостратегічні аспекти країни висвітлено в матеріалах національних і закордонних інформаційних джерел. Захід поступово втрачає інтерес до подій в Україні, оскільки має певні економічні зв'язки з Росією. Так, наприклад, за словами колишньої канцлерки Німеччини А. Меркель, понад 300 тис. робочих місць німців прямо чи опосередковано пов'язані з

російськими контрактами. З уведенням санкцій такі країни, як Італія, Іспанія, Франція та інші, втратили значний ринок збуту на російських теренах.

Росія продовжує активно діяти в інформаційному просторі Європи, зокрема майже 600 млн дол. було витрачено на створення англomовного телерадіомовлення на її теренах – Russia Today (RT), фінансованого з федерального бюджету РФ. Так, 2005 і 2006 рр. на бюджет каналу щорічно витрачали по 30 млн дол., 2007 р. – 2,4 млрд руб., 2008 р. – 3,6 млрд руб. (понад 100 млн дол.). Таку саму суму планували виділити і 2009 р. Орієнтовний бюджет компанії 2020 р. становив понад 250 млн дол. Для роботи на каналі Russia Today залучили відомих західних журналістів, наприклад, К. Оуен став лауреатом премії «ГЕФІ» у номінації «Найкращий телеведучий інформаційної програми» [4].

Основною темою іншомовних каналів Russia Today став конфлікт в Україні. Експерти Університету Джорджа Вашингтона проаналізували 2695 відеосюжетів каналу на YouTube й підсумували, що «...RT дотримується майстерної тактики щодо аудиторії YouTube, чітко визначивши цільові групи та звертаючись безпосередньо до кожної з них». Окрім основного англomовного каналу RT, на YouTube є окремі канали для певних країн, регіонів, мовних груп: RT Америка, RT Велика Британія, RT Франція, RT іспанською, RT російською, RT німецькою та RT арабською. Матеріали на кож-ному з каналів чітко відбивають ідеї, які RT намагається донести до конкретної аудиторії. Зокрема, у відео RT Америка уряд США позиціонують як некомпетентний, расистськи налаштований і схильний до порушення прав людини [44, с. 10].

За інформацією дослідницької компанії Ipsos, станом на 2020 р. щотижнева аудиторія RT у США становила майже 8 млн осіб, у Європі – понад 36 млн, в Індії – 7 млн, на Близькому Сході та в Африці – 11 млн. Загальна щотижнева аудиторія у світі налічує більш як 70 млн користувачів. За цими показниками RT посідає п'яте місце у США серед неамериканських новинних телеканалів і п'яте місце в Європі серед усіх новинних телеканалів.

За даними проведеного контент-аналізу, щотижня на каналі RT Америка виходило 30–40 відео, на YouTube RT Великої Британії – понад 10, на YouTube RT арабською – приблизно 125. До того ж 27% матеріалів основної англomовної версії RT віддзеркалюють російський погляд на кризу в Україні; німецькомовний канал RT переважно містив контент про європейські події, українській кризі було присвячено 33% матеріалів. Резонансною подією стало звільнення в прямому ефірі ведучої телеканалу Russia Today Л. Валь, яка розповіла правду про особливості російської пропаганди [4].

На думку британських аналітиків, пропаганда телекомпанії RT є набагато ефективнішою, ніж слабкі спроби Заходу протистояти цій інформації [21].

Одним із поширених наративів російських пропагандистів стало твердження, що Україна жодних рішень самостійно не ухвалює й постійно погоджує дії зі США. Через цей наратив Москва тривалий час позиціонує Америку як головного ворога Росії та росіян. А новини на кшталт «Пентагон сообщил об отслеживании активности России в Арктике» підсилюють цю риторику. Унаслідок цього спрацьовує принцип «друг мого ворога – мій ворог», через що, наприклад, повідомлення про допомогу США Україні негативно налаштовують росіян проти українців [44, с. 10].

На підтвердження наративу про підконтрольність України США російські та проросійські ЗМІ по-ширюють, зокрема, такі новини: «Госдеп попросил Россию объяснить «провокации» у границы с Украиной», «На Украине сообщили о гарантиях поддержки США при конфликте с Россией».

Разом із наративом про залежність України від США маніпулятори поширювали уявлення про те, що насправді Америка не готова підтримувати нашу державу в разі серйозної ескалації. Таку риторику було спрямовано і на громадян Росії, щоб не створювалося враження про надмірну небезпеку противника, і на українців, яким нібито немає на що сподіватися [44, с. 10].

Для підсилення цієї ідеї російські медіа використали дописи громадян Китаю в соціальних мережах, а саме: «Китайские пользователи Сети сочли участие США в возможном конфликте маловероятным», – зазначає «РИА Новости», «Если начнется война, Украина проиграет в одно мгновение, а за нею встряхнутся три балтийские страны» тощо. Водночас у повідомленнях возвеличується «мощь» Росії: «Если война начнется, Россия за пять дней завоюет восемь стран НАТО» [4].

Такі джерела інформації є доволі сумнівними, і постає запитання, чому до просування матеріалів цієї тематики не залучали російських чи міжнародних експертів? [45]

На підтвердження риторики про неготовність США допомагати Україні російські медіа вишукували потрібні повідомлення і в українському інформаційному просторі. Зокрема, пропагандисти активно поширювали слова генерал-лейтенанта, депутата ВР М. Забродського, який зазначив, що «военнослужащие США никогда не будут участвовать в войне за Донбасс» («Лента.ру»). У негативному контексті це твердження також транслював проросійський блогер і політик А. Шарій на своєму ресурсі «Шарий.net». Доволі часто в російських медіа з'являлися й колишній політичні діячі України, зокрема прем'єр-міністр М. Азаров, який утік до Росії. Він у своїх виступах на провідних російських каналах називав Америку «господарем України» та пояснював так звані «метання Києва по переговорах в Донбасе» тим що «Выполняет команды американских хозяев» [4].

Ці наративи найактивніше просувають у російському інформаційному просторі. Проте насправді їх значно більше й вони циркулюють в інформаційному просторі постійно, адже ключовим завданням пропаганди є безперервне повторення певних ідеологем для формування сталого сприйняття росіянами України у визначеному ракурсі.

Серед інших наративів зустрічалися і такі, як «політична криза в Україні», «розруха», «Скелети в шафі у Зеленського», «Крим це Росія» тощо.

Так, понад 14% матеріалів російських ЗМІ поширювали на кінець 2021 р. наратив про «політичну кризу» та «розруху» в Україні. На цей сегмент здебільшого припадають повідомлення про відставку спікера Д. Разумкова: «Спикер Рады обвинил главу партии Зеленского в шантаже»; «Спикер Рады заявил о давлении со стороны администрации президента». Аудиторії також пропонувалися «експертні матеріали», в яких відкрито йшлося про нібито цілковитий крах в Україні. Зокрема, російські медіа цитували слова українського експерта Р. Бортника про те, що «Украину ждут либо война, либо масштабные протесты». Знову ж таки український політолог А. Єрмолаєв передрік Україні повне розорення впродовж наступних трьох-п'яти років: «По мнению эксперта, за 30 лет независимости страна так и не состоялась как витрина постсоветского пространства и погрузилась во внутренний конфликт» [44, с. 10].

Значний резонанс у кремлівських ЗМІ викликало розслідування Pandora Papers щодо офшорів Президента України В. Зеленського – 10,5% загальної кількості матеріалів, присвячених нашій країні. Водночас російські ресурси називали українського лідера «мировым символом коррумпированных политиков», зокрема «Московский комсомолец» повідомляв: «Если раньше западные СМИ надеялись, что Зеленский сможет побороть коррупцию на Украине, то теперь они в насмешку называют его «антиолигархическим президентом в кавычках». Російські політологи навіть пророчать В. Зеленському імпічмент.

Цей інформаційний вкид відповідав наративу про корумпованість української влади, на який припало 23,5% інформації [4].

Одним з найбільш масштабних та часто обговорюваних став наратив про те, що «Крым –это Россия». І основному це подавалося як доконаний факт і мови навіть не може йти про повернення півострову Україні. А з метою недопущення подальших якихось проявів так званого «сепаратизму» на території Криму, постійно проводилися репресивні дії. Переважно вони

стосувалися преси [76] і місцевого населення, найбільше кримських татар [77].

А «вишенькою на торті» став наратив «Українці та росіяни – один народ», артикульований у статті російського президента В. Путіна «Про історичну єдність росіян і українців», оприлюдненій 12 липня 2021 р. року на офіційному сайті Кремля. В ній повторюється ще радянська теза про однаковість росіян, українців і білорусів. Останніх цей наратив вже поглинув, адже, непомітно для себе, білоруси фактично втратили державність за формального збереження її атрибутів, як-от територія, населення, мова тощо. Зосередившись на боротьбі з президентом О. Лукашенком, білоруси програли значно важливіший бій – за власну ідентичність [73].

Саме на знищення в українців [6] почуття національної ідентичності спрямовано не лише статтю В. Путіна, а й загалом гуманітарну та інформаційну зовнішню політику Росії. Існування сучасної України російський президент сприймає як проєкт «анти-Росія» та стверджує, що для мільйонів людей у нашій державі він нібито неприйнятний і російська влада не допустить, аби «наші історичні території та близьких для нас людей, які проживають там, використовували проти Росії» [8].

Таким чином, аналіз мас-медійного простору довів, що російський агресивний дискурс фіксується на рівні наративів, які транслюють для різних цільових аудиторій різними комунікаційними каналами.

Щоб успішно протистояти Росії в гібридній війні, дії України в інформаційному просторі мають відповідати певним вимогам, зокрема підпорядковуватись єдиній стратегії, обов'язковій для всіх учасників комунікативного процесу, орієнтуватися не на відповіді, а на асиметричні випереджальні дії, враховувати вплив західного та російського комунікативних по-токів, доносити українську позицію як внутрішнім, так і зовнішнім аудиторіям різними комунікаційними каналами, формувати

українські наративи, що об'єктивно віддзеркалюють історико-соціальну реальність.

Сучасна гібридна війна потребує від України активних асиметричних інформаційних дій, що, зі свого боку, мають ґрунтуватися на стратегічно визначеній інформаційній політиці держави, компетентному підході у кадровій політиці, фаховому аналізі та прогнозуванні інформаційних викликів, асиметричному реагуванні на інформаційні загрози.

3.2. Зміни стратегії протидії російській пропаганді в Європі в контексті початку російсько-української гібридної війни.

У 1990-х рр. російське керівництво приділяло мало уваги проблемам іномовлення, і його відродження відбулося у 2000-х рр., коли адміністрація В. Путіна почала робити активні кроки з покращення міжнародного іміджу Росії та посилення присутності країни в міжнародному медіа-просторі як елемент забезпечення інформаційної безпеки РФ. Зокрема, в 2005 р. державним російським агентством «РІА Новости» був заснований телеканал Russia Today. Задачами його діяльності було задекларовано «відображати російську позицію з головних питань міжнародної політики» та «інформувати аудиторію про події та явища російського життя» [32]. Початково телеканал концентрувався на поширенні позитивних новин про Росію за кордоном, але у 2008 р., провівши ребрендинг і змінивши назву на аббревіатуру RT, телеканал переорієнтувався на висвітлення новин в країнах світу. Акцент при цьому робився на політичних, соціальних, економічних проблемах, на критиці тих політиків, яких Росія вважає ворожими собі [29].

Не викликає сумнівів, що ці трансформації слід розглядати в контексті змін зовнішньополітичної стратегії РФ, в яких виразно проявилась готовність застосовувати не лише soft power, але й hard power (що наочно було продемонстровано під час російсько-грузинської війни того ж 2008 р.). Можна сказати, що російське керівництво зробило ставку на smart power),

яка трактується як здатність актора поєднувати у собі елементи жорсткої сили і м'якої сили таким чином, щоб вони взаємно доповнювали один одного задля дієвого й ефективного просування намірів актора [105, с. 110]. Цю «розумну силу» РФ, враховуючи наступальний характер її застосування, почали йменувати «гібридною війною» (власне, можна було спостерігати різке зростання вживання цього терміну саме у наступні роки).

Зростання агресивності у зовнішньополітичній діяльності Росії супроводжувалося посиленням використання іномовлення для інформаційної підтримки акцій Росії за кордоном. Характер поширюваних російським іномовленням матеріалів досить швидко призвів до різкої критики з боку західних політиків та засобів масової інформації. Приміром, у квітні 2014 р. заступник держсекретаря США з публічної дипломатії та зв'язків з громадськістю Р. Стенгел заявив, що «Москва веде інтенсивну кампанію з дезінформації українців, росіян і решти світу, прагнучи створити небезпечне і брехливе уявлення про законний уряд України» [54]; у травні 2017 р. президент Франції Е. Макрон під час спільної прес-конференції з В. Путіним назвав RT і Sputnik «органами впливу і пропаганди» [56]; у вересні 2018 р. прем'єр-міністр Великої Британії Т. Мей під час свого виступу у парламенті назвала телеканал Russia Today «інструментом пропаганди» [99] тощо.

Крім того, є підтвердження, що Росія через різні канали активно намагалася впливати на громадську думку в окремих країнах у період важливих подій – приміром, у доповіді, підготовленій спецслужбами США (ЦРУ, ФБР та АНБ) щодо ролі російських інформаційних спецоперацій під час президентських виборів 2016 р., констатувалося, що мають місце спільно скоординовані зусилля телебачення, онлайн-видань та облікових записів в соціальних мережах, які є «частиною пропагандистської машини Росії» [66].

І, як показала практика, західний світ виявився не готовим до такого інформаційного «наступу». Російські ЗМІ користуються всіма перевагами функціонування у вільному інформаційному просторі, що ґрунтується на засадничих принципах свободи слова й захисту діяльності мас-медій, і це

стало надзвичайно серйозним викликом для західних ліберальних демократій. Упродовж десятиліть, коли транскордонні масові комунікації (спочатку радіомовлення, згодом телебачення та Інтернет) стали буденністю, традиційною практикою демократичного Заходу було толерування навіть відверто пропагандистських медій, і максимально можливою відповіддю була «корекція» відверто брехливих повідомлень (див., наприклад, історію міжвоєнного іномовлення Франції у [56] та використання міжнародних договірних і т.п. інструментів, починаючи від Міжнародної конвенції про використання радіомовлення в інтересах миру 1936 р. до резолюцій Генеральної асамблеї ООН «Досягнення у сфері інформатизації та телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки», в яких в останні роки з'явилася вказівка на обов'язок держави утримуватися від будь-яких наклепницьких кампаній, образливої чи ворожої пропаганди з метою здійснення інтервенції або втручання у внутрішні справи інших держав [84]. Певною іронією є той факт, що саме Російська Федерація була одним із ініціаторів ухвалення першої такої резолюції у 1998 р.

Нагальність проблеми підштовхувала країни світу, що відчули на собі вплив пропагандистської машини РФ, вживати ті чи інші заходи задля протидії небажаному інформаційному впливу. Приміром, у лютому 2018 р. було оголошено, що Державний департамент США та Пентагон виділять щонайменше 40 млн. доларів на боротьбу з пропагандою іноземних держав [74].

«Висловлення занепокоєння» (що вже стало ледь не мемом міжнародного політичного дискурсу для позначення небажання чи неспроможності давати чи хоча б формулювати релевантну відповідь на політичні виклики), вочевидь, не задовольняло країни з відповідним історичним досвідом (насамперед пострадянські). Вважаючи за необхідне провадити проактивну політику у протидії російській гібридній війні, а також менш «трепетно» ставлячись до свободи слова в силу ще не такого давнього тоталітарного минулого, низка країн, як-от Естонія, Латвія, Литва, Молдова,

Україна та інші, вдалися до прямої заборони мовлення російських телеканалів на своїх територіях [75].

Проактивну позицію почало займати й медійне середовище. Так, у січні 2019 р. на сайті Німецької асоціації журналістів (Deutsche Journalisten-Verband, DJV) був опублікований заклик голови асоціації до державного регулятора ФРН у сфері мас-медій не видавати ліцензію на мовлення німецькомовному телеканалу RT Deutsch, заявляючи, що «Russia Today для нас є не засобом масової інформації, а пропагандистським інструментом Кремля» [91]. Представникам RT та інформгентства Sputnik було відмовлено в участі в Глобальній конференції за свободу ЗМІ, що відбувалася у Лондоні у липні 2019 р. Прес-секретар зовнішньополітичного відомства Великої Британії, яке організувало конференцію, заявила, що «Ми не акредитували RT та Sputnik через їхню активну роль у розповсюдженні дезінформації» [99].

Важливо зауважити, що західний світ не обмежується лише «обороною», але й реалізує різні «наступальні» заходи, як-от створення ресурсів, що розвінчують поширювану Росією дезінформацію, розширення й посилення провідними західними країнами своїх служб іномовлення, запуск орієнтованих на російськомовне населення телеканалів тощо. Тим не менш, говорити про те, що проти дезінформаційної отрути знайдені ліки, ще дуже зарано. Епоха пропаганди, яку багато хто вважав такою, що пішла у небуття разом із тоталітарними режимами ХХ століття, не завершилася. І урядам країн світу, і громадянському суспільству ще належить знайти формулу, яка збалансує засадничий принцип свободи слова та національну безпеку. Нині, в умовах пандемії COVID-19, мимоволі напрошується паралель із дискусією що краще – зробити щеплення вакциною, що не пройшла за браком часу належного випробування, чи наражатися на небезпеку захворювання з імовірним смертельним наслідком.

Агресія Росії проти України, й зокрема, інформаційна війна, сколихнула безпекову політику Заходу, й в першу чергу європейських країн.

З 2014 року країни ЄС переглядають політику безпеки загалом й не останнє місце в ній займають рішення щодо протиборства інформаційним загрозам з боку РФ.

В березні 2015 році в рамках Європейської служби зовнішньої діяльності було засновано оперативну групу зі стратегічних комунікації на Сході (East StratCom Task Force), яку очолив дипломат Г. Портман, що відповідав за комунікацію і просування політики Євросоюзу в рамках Східного партнерства. Більшість команди має професійний бек-граунд у сфері комунікацій та володіє російською мовою. Перед командою було три мети: покращити інформування про те, що ЄС намагається робити у рамках програми Східного партнерства та налагодити комунікацію з населенням; підтримувати незалежні ЗМІ, протистояти дезінформації про ЄС особливо російською мовою [33].

На думку Г. Портмана, дезінформація, яка поширюється Росією, має наслідком те, що в країнах ЄС зростає кількість тих, хто звинувачує Україну у війні на сході країни і симпатизує Росії: «Ми бачимо величезну кількість дезінформації про Україну, наприклад знаменита історія про розп'ятого хлопчика, про те що в Україні немає російських військ. 300 російських журналістів отримали медалі за просування цієї історії, але що ми бачимо за останні місяці, так це те, що це не просто питання дезінформації в країнах Східного партнерства, це – дезінформація, яка приходить в наші домівки та впливає на громадян країн-членів» [2, с. 6].

Крім того, ЄС запустив щотижневий інформаційний бюлетень для протидії дезінформаційним атакам російських медіа. Мета щотижневого огляду, який складатимуть представники дипломатичного корпусу Євросоюзу, полягає в тому, щоб «показати громадянам ЄС величезну кількість дезінформаційних атак, націлених щодня на європейську аудиторію». У першому випуску альманаху були проаналізовані 40 випадків брехні російських ЗМІ, зафіксованих у жовтні. Дезінформація, яка міститься в російських новинних програмах, резюмована, а також наведено факти, які її

спростовують. Більшість новинних матеріалів взято з державних російських ЗМІ, орієнтованих на закордонного глядача, зокрема, телеканалу Russia Today. Серед іншого в звіт включені новини про те, що Латвія нібито відновлює обов'язкову військову службу, а також про зв'язки української влади з бойовиками «Ісламської держави» [23].

В 2014 році в Латвії було створено Центр стратегічних комунікацій НАТО (NATO Strategic Communications Centre of Excellence), серед завдань якого – забезпечити адекватну відповідь на спроби інших країн вплинути на інформаційний простір членів НАТО. Важливість розвитку стратегічних комунікацій було підкреслено і після саміту НАТО в Уельсі. Зокрема, там прямо зазначалося, що створений Центр має опікуватися питаннями «гібридної війни». На сили Центру у протидії російській пропаганді сподіваються і в окремих країнах, зокрема в Польщі та країнах Балтії. Вже кілька попереджень російському іномовному телеканалу RT зробив британський медіарегулятор «Ofcom» за порушення під час висвітлення української кризи [23].

Тож починаючи з 2014 року Брюссель здійснив ряд кроків політичного, організаційного, інформаційного характеру для протистояння російському впливу. У липні 2016 року керівництво ЄС підписало з Генсеком НАТО спільну декларацію про співпрацю і протидію гібридним загрозам. А 6 грудня 2016 року на саміті міністрів закордонних справ НАТО ухвалене рішення про створення у 2017 р. Європейського Центру протидії гібридним загрозам, погоджено відповідний комплекс заходів (сім напрямів) поглиблення співпраці НАТО і ЄС. Країни ЄС (в рамках програм НАТО) беруть участь у формуванні системи захисту від кіберзагроз. У 2014–2015 роках розроблена поглиблена політика і нова воєнна концепція кіберзахисту. В Ризі створено новий центр стратегічних комунікацій (StratCom). 20 європейських країн беруть участь у натовській програмі «Розумна оборона». 23 листопада 2016 р. Європарламент ухвалив резолюцію «Стратегічні комунікації ЄС як протидія пропаганді «третіх сторін», в якій міститься

комплекс заходів з протидії пропагандистським впливам з боку Росії (зокрема, йдеться про телеканал RT, агентство Sputnik, фонд «Русский мир» і «Росспівробітництво») [2, с. 6–7].

За даними Центра Разумкова, країни ЄС фіксують втручання РФ в національний інформаційний простір [2, с. 5]. Так, наприклад, президент Хорватії К. Грабар-Кітарович заявила, що новий конфлікт на Балканах не виключений, оскільки РФ намагається активно впливати на події в регіоні, будучи залученою до гібридної війни в Боснії і Герцеговині. У листопаді 2015 року шведські ЗМІ повідомили, що Швеція розробила стратегію боротьби з Росією на випадок гібридної війни. Стокгольм вирішив зміцнити оборону острова Готланд. За оцінками військової академії Швеції – «гібридна» війна може початися з того, що острів буде відрізаний від зовнішнього світу [34, С. 32-34]. У Великій Британії національний регулятор медіа-простору Ofcom наказав закрити програму каналу російського телеканалу RT – The Truthseeker («Правдолюбець») за брехню. Підставою для цього стало звернення BBC до Ofcom після трансляції випуску програми «Правдолюбця», у якому BBC обвинувачувався у тому, що канал інсценував хімічну атаку в Сирії та піддав цифровій обробці слова одного з інтерв'юерів. Розглянувши справу, регулятор постановив, що зазначена програма RT «вводить в оману». Британський регулятор також виявив порушення ще в одному з випусків програми російського телеканалу, у якому розповідалося про «геноцид у Східній Україні» та стверджувалося, що український уряд «навмисно бомбить мирних жителів у східній частині країни, вбиває та піддає тортурам журналістів і розпинає немовлят» [35].

Також фахівці вважають, що інформаційна складова «гібридної війни» наносить нищівного втручання у виборчі процеси за кордоном. Зокрема, Федеральне відомство з охорони конституції Німеччини заявило про можливу загрозу російського втручання у виборчу кампанію в країні. На думку експертів американського Фонду захисту демократії, Росія має намір втручатися у хід виборів у 2017 року у Голландії, Франції, Німеччині [2, с. 4].

Загалом західні країни з початком ведення «гібридної війни» РФ проти України зрозуміли, що фронт російської інформаційної агресії, пропаганди, кібератак спрямований також проти них. Тому упродовж всього періоду здійснювали ряд необхідних заходів у протистоянні гібридним загрозам. В основному це були інституційні заходи, на зразок створення додаткових структур чи підрозділів, що моніторять ворожі інформаційні впливи, кібератаки та впроваджують політику реагування на них, також простежувалося налагодження співпраці ЄС-НАТО у відповідному напрямі, крім того випадки наявної інформаційної агресії проти європейців поширювалися в суспільстві через ЗМІ та соціальні мережі.

3.3. Вплив російської пропаганди на країни Європейського союзу з огляду на розгорання російсько-української гібридної війни.

У сучасному світі кожна держава використовує ті чи інші механізми інформаційного впливу на зовнішнє середовище задля досягнення поставлених перед собою цілей та завдань. Проте тоді, коли інформування суспільства перетворюється на психологічну обробку населення як власної держави, так і інших країн задля спонукання їх до тих чи інших дій, таке інформування отримує назву «пропаганда». Таким яскравим прикладом інформаційного впливу сьогодні є приклад російських інформаційних атак та поширення дезінформації. Варто зауважити, що такий вплив здійснюється як на внутрішню, так і на зовнішню аудиторію.

Сучасна російська пропаганда не тільки є спадкоємицею величезної машини радянської пропаганди – агітпропу (Відділу агітації і пропаганди ЦК КПСС), але й увібрала в себе досвід багатьох інших недемократичних режимів. Термін «дезінформація» було введено у світові словники через радянську пропаганду. До того часу термін «дезінформація» використовувався в англійській мові для опису неправильної інформації, котра подавалась для обману когось, проте згодом технології вивели поняття

на абсолютно новий рівень. Отже, це явище було широко впроваджено в умовах цифрової реальності та поширено соціальними медіа, в результаті чого настільки швидко і якісно використано Росією, що Європейська комісія визнала російську дезінформаційну кампанію однією з найбільших загроз для Європейського Союзу [98]. Кампанія з дезінформації, впроваджувана РФ, є систематизованою, володіє значними ресурсами та проводиться в більших масштабах, ніж аналогічні кампанії у будь-якій іншій країні.

Як усі недемократичні режими, Росія намагається обмежувати свободу слова та контролювати інформаційні потоки у публічній сфері, тому впродовж багатьох років російська владна верхівка побоювалась, що такі технологічні досягнення, як Інтернет, Google, Twitter та Facebook, можуть бути використані для донесення «прозахідної» думки громадянам Росії [100]. Водночас сьогодні ситуація докорінно змінилась, і ці технології стали потужним інструментом російської пропаганди. Вважається, що важливим поворотним моментом у цьому питанні стала Арабська весна (2010–2011 рр.). Використовуючи соціальні мережі та месенджери, населення організовувалось та збиралось у протестні групи задля боротьби проти своїх режимів. Російська влада пов'язала ці події з демонстраціями у Москві у 2011 р. та можливістю організації чергової кольорової революції, схожої на ті, що скинули авторитарних лідерів у різних країнах впродовж 2000-х рр. [98].

Володимир Путін, чинний на той час прем'єр-міністр Росії, проводячи передвиборчу агітацію на вибори в президенти РФ, вважав, що віртуальна сфера є одним із найвагоміших викликів стабільності його політичної системи. Проте, зрозумівши можливості контролю віртуального простору, російська влада розпочала наступ на свободу слова та намагається контролювати суспільство. Під тиском влади РФ Павло Дуров, розробник і власник соціальної мережі «ВКонтакте», продає державі акції компанії, внаслідок чого вона отримує можливість відслідковувати інформаційні потоки жителів Росії. Також від Павла Дурова вимагали ключі шифрування

месенджера “Telegram”. Відмовившись, під тиском вимог Павло Дуров покидає країну. Також російська влада здійснює спроби створити аналог Інтернету, державну локальну мережу «Рунет», що дасть можливість відключити РФ від глобальної мережі та контролювати інформаційні потоки російського суспільства. Росія вже давно вийшла далеко за межі свого традиційного поля впливу пострадянського регіону та країни постсоціалістичного табору. Тепер її пропаганда та дезінформація загрожують насамперед західним демократіям та їх соціальному устрою загалом. Російська Федерація активно використовує глобальний віртуальний простір для досягнення своїх зовнішньополітичних цілей: сам президент Росії В.В. Путін давно визнав, що Інтернет разом із соціальними медіа надає великі можливості глобальній аудиторії та активно впливає на формування політичних процесів по всьому світі [100].

Російська дезінформація та пропаганда зазвичай активізуються в період виборчих кампаній. Яскравими прикладами такого впливу є президентські вибори у США 2016 р., вибори до Європарламенту 2019 р., референдум щодо виходу Британії з ЄС “Brexit” 2016 р. Також вони наявні під час масштабних акцій протесту, таких як Каталонія 2017 р. та Франція 2018–2019 рр. Зазвичай меседжі російської пропаганди ставлять під сумнів демократичну легітимність ЄС, а також намагаються підняти складні та стигматизовані теми у публічних дебатах, що підриває довіру до політичних інституцій та еліти в очах європейського суспільства. Важливим елементом російської пропаганди є інтерпретація історичних подій, що стала одним з улюблених інструментів російської дезінформації здебільшого тому, що це викликає сильні емоційні реакції та суспільні збурення. Прикладом такого свідомого збурення стигматизованої теми є фраза В.В. Путіна, в якій він покладає відповідальність у розв’язанні Другої Світової війни та участь у Голокості на Польщу. В цьому разі метою російської пропаганди є посилення власних позицій на міжнародній арені, послаблення ЄС та позицій західного світу (насамперед США) шляхом поляризації суспільства в окремих державах,

передусім країн-членів ЄС. Такими діями російська влада намагається використати внутрішні процеси ЄС на користь Росії, наприклад, скасувати економічні санкції, введені після анексії Криму та агресії проти України, а також прагне включити Росію до публічних дебатів щодо європейської безпеки [100].

Намагаючись розширити цільову аудиторію, сприйнятливую до пропагандистських меседжів, дезінформаційні кампанії російської пропаганди використовують як традиційні ЗМІ, так й інтернет-ЗМІ, включаючи платформи соціальних медіа. Варто зазначити, що російські провладні традиційні ЗМІ мають широке поле діяльності та бюджет. Два з них, такі як “RT” (Russia Today) і “Sputnik”, працюють у 100 країнах і транслюють програми тридцятьма мовами. Щорічний бюджет “RT” становить близько 270 мільйонів євро, що дає йому можливість, конкурувати на світовій арені новин з такими гігантами, як “BBC World” та “France 24”, котрі мають схожі за обсягом бюджету [98].

Аналізуючи важелі російської пропаганди, не можемо оминати увагою «Агентство інтернет-досліджень», яке насправді виявилось «фабрикою тролів з Ольгіно», власником якої є Є.В. Пригожин, особа наближена до В.В. Путіна. Агентство здійснює різноманітні інформаційні операції в Інтернеті та є важливою частиною російської пропагандистської і дезінформаційної машини. Агентство розпочало свою діяльність у 2013 р., а його щомісячний бюджет складає близько 1 млн. євро. Завдання співробітників-«тролів» полягає у створенні фальшивих акаунтів у соціальних мережах та проведенні дискусій в режимі онлайн з людьми усього світу задля того, щоби спровокувати бурхливі реакції та суспільні збурення. Внаслідок пандемії COVID-19 з 2020 р. агентство поширює дезінформацію щодо коронавірусу, маючи на меті викликати недовіру до державних установ та посилити кризу в галузі охорони здоров'я в ЄС та світі. Найчастіше публікації «тролів» публікуються в соціальних мережах (Twitter, Facebook, Telegram, YouTube) та різноманітних месенджерах, де ставлять під сумнів демократичну

легітимність ЄС і зачіпають теми міграції, національного суверенітету та суспільних цінностей. Канали та стратегії пропаганди, які використовуються, залежать від цільової країни та цільової групи повідомлення, а ефективність – від інформаційної стійкості суспільств до маніпуляцій та провокацій [87].

За схожим принципом машина російської дезінформації спрацювала в ситуації з отруєнням Сергія Скрипаля. Після того, як 4 квітня 2018 р. російського розвідника-перебіжчика С.В. Скрипаля було знайдено непритомним у Солсбері (Англія), російські ЗМІ одразу розпочали подавати масу дезінформативних історій, аби відсторонити Росію від цієї резонансної події та дезорієнтувати світову спільноту. На той час було відомо, що Сергій Скрипаль був уражений дією невстановленої отрути, але меседжі російських медіа були такими: «ймовірно, у Скрипаля було передозування наркотиками, і, можливо, він був наркоманом» (агентство РІА «Новини», 6 березня 2018 р.); «поганий «клімат» Великобританії вплинув на Скрипаля» (ефір телемережі «Росія», 7 березня 2018 р.); «отруєння було частиною фальшивої змови, щоб розпалити русофобські почуття» (ефір телемережі «Росія», 11 березня 2018 р.) [81]. Британські спецслужби відстежували такі «викривлювальні» кампанії, кожна з яких ставила за мету підірвати довіру у глядача до західних та міжнародних органів розслідування й ускладнити процес відокремлення фактів від неправди.

Різноманітні пропагандистські технології існували під час Холодної війни, коли Радянський Союз використовував її для створення альтернативних реалій, а сучасна Росія вповні перейняла їх арсенал. Однак дезінформаційні кампанії, які зараз реалізовує РФ, відрізняються від кампаній, які проводив СРСР, у них зовсім інший тип. Адаптовані до епохи соціальних медіа, вони продукують море фальші, вигадують теорії, проєктують альтернативні реальності, які покликані не стільки переконати реципієнта, скільки здивувати його та дезорієнтувати [49, с. 71].

Колишній продюсер російського телебачення та автор книг «Нічого правдивого і все можливе», «Це не пропаганда» П. Померанцев стверджує,

що місія сучасної дезінформації полягає в тому, щоби заплутати, а кінцевою метою, на його думку, є створення середовища, в якому «люди починають відмовлятися від фактів» [81]. Такі операції з дезінформації нині є невіддільним інструментом зовнішньої політики та асиметричною зброєю, якій непросто протистояти.

Випробувана після замаху на С.В. Скрипаля дезінформаційна тактика була ще не раз застосована за схожим сценарієм. Після вбивства в Москві політика-опозиціонера Б.Є. Немцова у 2015 р., після атак із застосуванням хімічної зброї щодо цивільних осіб проросійським урядом Сирії, коли проросійські сепаратисти на сході України збили рейс МН-17 авіакомпанії «Malaysia Airlines», внаслідок чого загинули 298 пасажирів та члени екіпажу, одразу проросійські ЗМІ «вистрілюють» в ефір міриадами версій подій, знаходяться фальшиві «свідки» та аудіозаписи, ставиться під сумнів фаховість слідчих груп та дій влади. У випадку з МН-17 російські чиновники та підконтрольні їм ЗМІ спробували звинуватити в трагедії український уряд, припустивши, що трупи були привезені до місця катастрофи, щоби кількість загиблих здавалася вищою [49, с. 72].

Якщо проаналізувати кожен з «альтернативних історій», то стане помітно, що її фейковість легко довести, водночас у сукупності ці кампанії мали помітний вплив не тільки на громадську думку, але й на політиків. Так, у жовтні 2015 р., через кілька місяців після того, як американські та європейські слідчі дійшли висновку, що рейс МН-17 був збитий російською ракетою, випущеною сепаратистами, тодішній кандидат у президенти США Дональд Трамп заявив «CNN», що винуватцем є «ймовірно Росія», але припустив, що істина невідома. «Якщо бути чесним з вами, то ви, мабуть, ніколи не дізнаєтесь точної правди», – сказав Дональд Трамп [93]. Отже, такий постійний інформаційний тиск створює інформаційну бульбашку у реципієнта, а технологія постійного повторювання закріплює інформацію з цієї бульбашки як таку, якій можна вірити. Якуб Каленський, офіційний представник Оперативної групи «East StratCom» (група швидкого реагування,

створена ЄС для протидії російській дезінформації), стверджує, що бюджетні затрати Росії на дезінформаційні вкиди становлять 1,3 млрд. дол. на рік, що насправді є незначними затратами порівняно з корисністю та результатом, який досягається, а «для Росії, з економічної точки зору, – це вигідний метод ослабити нас. Непоганий результат за витрачені кошти» [81].

Сучасна мета російської пропаганди полягає в тому, щоби не переконати, не бути правдоподібною, а змусити сумніватись та посіяти недовіру. Бен Німмо, аналітик з питань міжнародної безпеки та прес-офіцер НАТО, який є фахівцем у російсько-українському інформаційному протистоянні, зазначає: «Якщо «накрутити» неправдивих повідомлень у достатній кількості, то люди просто вимкнуться. Вони, зрештою, не знають, що правда, і в ніщо не вірять. Формується тип інформаційного нігілізму, що руйнує віру в існування такого поняття, як «надійне джерело»» [85].

Більшість меседжів російської дезінформацій призначена для реципієнтів ззовні кордонів Російської Федерації, але її важко помітити, оскільки вона орієнтована на різноманітні соціальні групи та етнічні спільноти з усього світу, які спілкуються різними мовами. Дезінформація вузько орієнтована та таргетована, чітко пристосована під інтереси та стигматизовані теми цих спільнот, формує унікальні меседжі, які орієнтовані саме на ці спільноти та їх «інформаційну бульбашку» [98].

Систематичне та централізоване бомбардування повідомленнями, руйнівні меседжі яких спрямовані на ослаблення інституцій та політичних систем інших держав і зосередження на провокуванні саморуйнації суспільства, а також відмова від прямої зовнішньої агресії – так модифікувались минулі стратегії РФ. Таких висновків дійшов Центр аналізу європейської політики, який здійснює моніторинг архівування та спростування російської дезінформації, у своєму серпневому звіті (СЕРА). Так, наприклад, метою російської дезінформаційної пропаганди в Естонії, згідно з вищезазначеним звітом (СЕРА), є поглиблення розриву між естонцями та російськомовною меншиною. Кая Каллас, одна з представниць

Естонії в Європейському парламенті ЄС, пояснює наявну ситуацію таким чином: «Існує поділ між корінними естонцями та російськомовним населенням, яке отримує інформацію від російських ЗМІ. Вони живуть наче в якомусь іншому інформаційному суспільстві, ніж решта населення Естонії, і це створює багато проблем» [85].

Російська дезінформація не є самотійним явищем, вона завжди застосовується з іншими важелями впливу на суспільство чи міжнародну спільноту. Це може бути організація та підтримка масових заворушень, «навчання» власних військ біля кордонів країни, на що спрямована агресія або кібератаки щодо урядових порталів. Усі ці дії вносять хаос у суспільне життя та розбалансовують політичні інститути. Яскравим прикладом такого паралельного впливу дезінформації, кібератак та масових заворушень є бунт «Бронзової ночі» 2007 р. в Естонії. Поштовхом стало рішення естонського уряду про перенесення «Монумена Полеглим у Другій світовій війні», а фактично меморіал воїнам Радянської Армії, «Бронзового солдата», на цвинтар військових поховань. Проросійські ЗМІ в Естонії та російські медіа подавали це рішення як «фашистське» і напад на російську культуру та ідентичність. Паралельно до Таллінна прибувають російські «політичні туристи», а також активізуються місцеві проросійські сили. З початком робіт щодо демонтажу пам'ятника та перепохованням кремлівські ЗМІ почали нагнітати обстановку, почались зіткнення з поліцією, а ввечері почались погроми в центральній частині міста з мародерством та вандалізмом. Ситуацію ускладнили кібератаки на сайти естонських держустанов (за твердженням офіційних осіб, з російських IP-адрес). Поки фейкові новини розпалювали хаос шляхом трансляції кадрів «заворушень» та поширення чуток про тортури поліції щодо затриманих протестувальників, хакерські атаки на урядові мережі Естонії перешкоджали спробам влади взяти ситуацію під контроль. Зорієнтувавшись на цільову групу та зігравши на стигматизованій темі, накаляючи ситуацію емоційними повідомленнями,

Росія розпочала гібридну атаку, метою якої було розгойдання ситуації в країні та розкол суспільства [13].

Демократизація та децентралізація засобів масової інформації дають змогу кожній особі вільно висловлюватись та поширювати свої повідомлення зі швидкістю, яка зростає експоненціально, а з використанням популістської риторики нескладно спровокувати інституційну недовіру. Незважаючи на різну форму подачі новин та комунікаційні канали, по яких вони поширюються, основними наративами російської пропаганди, спрямованими на країни Європи, залишаються «доведений» американський імперіалізм, безпосередня загроза агресії НАТО, те, що Європейський Союз є маріонеткою США [100]. Хоча ці тези є новими і вже виносилися в інфопростір, їх не слід ігнорувати, оскільки підросло нове покоління, для якого ці тези є новими і яке не має достатнього інформаційного імунітету. У кожній країні є різні «тріщини», тобто соціальні слабкості, розбіжності та суспільні протистояння, і саме на поглиблення таких «тріщин» спрямована дезінформація.

Український журналіст, медіа-експерт та засновник сайту «Stopfake.org» Євген Федченко бореться з дезінформацією та російською пропагандою щодо України. Він зазначає, що проблема виходить за межі російсько-української війни. «Це ті самі інструменти, які можна використовувати де завгодно, тому ми також хочемо показати, що це не українська історія. Це глобальна історія, – сказав Євген Федченко. – Вони дуже успішно знаходять дрібні тріщини в кожній країні, а потім розколюють їх» [85].

Не вся дезінформація, яка поширюється, фінансується Кремлем, адже за грамотного запуску дезінформаційний меседж починає своє власне життя, поширюючись у всьому світі та розвиваючись у кожній країні по-своєму залежно від регіональних особливостей. Для цього використовуються незліченні інструменти та платформи: від трансляцій у медіа та онлайн-новин до Facebook та відомих нині фабрик «тролів», де спеціально навчені

люди забивають віртуальні дошки оголошень, коментарі та соціальні медіа необхідними тезами. Попри постійне поширення фейкових новин протягом останніх кількох років, реакція Заходу була повільною. На нашу думку, це відбувається через відсутність єдиного центру дезінформації та використання багатьох каналів комунікації, зокрема соціальних мереж і месенджерів. Євген Федченко стверджує, що існує принаймні 10-річний проміжок часу між спробами Кремля створити та модернізувати свої дезінформаційні кампанії, які використовують «величезну радянську пропагандистську машину, яка здебільшого зберіглась», та реакцією Заходу [100].

Однією з ознак демократії є свобода слова та вільні висловлювання, а також можливість публічних дебатів. Водночас ця перевага може стати суттєвим недоліком, адже будь-яка спроба припинити діяльність проросійських медіа або законодавчо обмежити дезінформаційний вплив починає подаватись пропагандистами як порушення прав. Таким чином, демократичні принципи Заходу використовуються проти цінностей демократії на користь пропагандистів [49].

Згідно з дослідженням «The German Marshall Fund», майже всі європейські держави з 2014 р. піддались дезінформаційному нападу Кремля задля зовнішнього впливу на процеси прийняття та реалізації політичних рішень. Для маніпулювання публічними дискусіями, особливо під час виборів чи референдумів, підконтрольні Кремлю мас-медіа та інфлюенсери, цілеспрямовано поширювали дезінформацію та популістські заклики. Автори дослідження характеризують цю ситуацію не як плюралізм думок та збалансовану й об'єктивну інформацію, що є прийнятним явищем у вільному громадянському суспільстві, а як нелегітимне зовнішнє втручання [89].

Окрім внесення хаосу в суспільне життя, ще однією політично-стратегічною метою російської пропаганди є підірив довіри до демократичного устрою та процесів. В цьому разі використовується старий радянський наратив про «злу еліту та простий народ». Хоча тема є не новою, на кремлівських каналах «RT» (Russia Today) та «Sputnik» рефреном звучить

історія про «злу еліту», яка панує над «добрими людьми», за допомогою інституту демократичних виборів. Численні дослідження ЄС щодо дезінформації підтверджують, що марксистський наратив, відомий ще з радянських часів, про «капіталістів», які підпорядковують собі «пролетаріат», був замінений і перенесений у постмодерну популістську версію. Як у радянські часи, сучасний анти елітарний наратив часто доповнюється антиамериканськими образами. Ці нові дезінформаційні кампанії застосовують підвищене інформаційне перевантаження, заповнюючи інформаційний простір безліччю брехні, напівправди чи абсурдних новин. Отже, досягається ефект «інформаційного шуму» в якому знання чи аргументи щодо події та підтвержені факти губляться у вирі інформації, втрачають вагу та знецінюються [87].

Таким чином, Росія проводить операції із впливу на соціальні дискусії в демократичних державах. Використовуючи демократичні принципи свободи думки та свободи преси, вільні можливості «відкритого суспільства», РФ спрямовує власні зусилля на боротьбу з демократією. Водночас авторитарна держава здійснює репресивні дії проти власних національних вільних ЗМІ та переростає фактично у «цифрову диктатуру», яка у такій новій формі несе загрозу цінностям ліберальних демократій. Російська машина дезінформації та пропаганди, використовуючи різні методи та канали, є одним із найпотужніших інструментів впливу на політичні процеси у Європі та світі. Розуміючи стратегічні цілі зовнішньої політики Росії, мусимо усвідомити, що світовій спільноті варто підготуватися до протистояння довгостроковій дезінформаційній кампанії.

Висновки до 3-го розділу.

Сучасна гібридна війна потребує від України активних асиметричних інформаційних дій, що ґрунтуються на стратегічно визначеній інформаційній політиці держави, компетентному підході в кадровій політиці, фаховому

аналізі та прогнозуванні інформаційних викликів, асиметричному реагуванні на них.

Серед головних наративів, які активно використовувала РФ напередодні 24 лютого 2022 р. через свої канали дезінформації, зокрема RT, виділяються питання корумпованості нашої влади – «Україну ждуть або війна, або масштабные протесты», «Если раньше западные СМИ надеялись, что Зеленский сможет побороть коррупцию на Украине, то теперь они в насмешку называют его «антиолигархическим президентом в кавычках», газова криза в Україні – «Європа вже практично замерзає, в Європі паніка та божевільні платіжки за газ», політична криза – «Спикер Ради обвинил главу партии Зеленского в шантаже», російські медіа позиціонують В. Путіна як «рятівника України», Україна жодних рішень самостійно не ухвалює й постійно погоджує дії зі США – «На Украине сообщили о гарантиях поддержки США при конфликте с Россией».

А «вишенькою на торті» став наратив «Українці та росіяни – один народ», артикульований у статті російського президента В. Путіна «Про історичну єдність росіян і українців», оприлюдненій 12 липня 2021 р. року на офіційному сайті Кремля. В ній повторюється ще радянська теза про однаковість росіян, українців і білорусів.

Ці наративи найактивніше просувають у російському інформаційному просторі. Проте насправді їх значно більше й вони циркулюють в інформаційному просторі постійно, адже ключовим завданням пропаганди є безперервне повторення певних ідеологем для формування сталого сприйняття росіянами України у визначеному ракурсі.

Зростання агресивності у зовнішньополітичній діяльності Росії супроводжувалося посиленням використання іномовлення для інформаційної підтримки акцій Росії за кордоном. Характер поширюваних російським іномовленням матеріалів досить швидко призвів до різкої критики з боку західних політиків та засобів масової інформації.

Крім того, є підтвердження, що Росія через різні канали активно намагалася впливати на громадську думку в окремих країнах у період важливих подій – приміром, у доповіді, підготовленій спецслужбами США (ЦРУ, ФБР та АНБ) щодо ролі російських інформаційних спецоперацій під час президентських виборів 2016 р., констатувалося, що мають місце спільно скоординовані зусилля телебачення, онлайн-видань та облікових записів в соціальних мережах, які є «частиною пропагандистської машини Росії».

Західний світ виявився не готовим до такого інформаційного «наступу». Російські ЗМІ користуються всіма перевагами функціонування у вільному інформаційному просторі, що ґрунтується на засадничих принципах свободи слова й захисту діяльності мас-медій, і це стало надзвичайно серйозним викликом для західних ліберальних демократій.

Нагальність проблеми підштовхувала країни світу, що відчули на собі вплив пропагандистської машини РФ, вживати ті чи інші заходи задля протидії небажаному інформаційному впливу. Приміром, у лютому 2018 р. було оголошено, що Державний департамент США та Пентагон виділять щонайменше 40 млн. доларів на боротьбу з пропагандою іноземних держав.

«Висловлення занепокоєння» (що вже стало ледь не мемом міжнародного політичного дискурсу для позначення небажання чи неспроможності давати чи хоча б формулювати релевантну відповідь на політичні виклики), вочевидь, не задовольняло країни з відповідним історичним досвідом (насамперед пострадянські). Вважаючи за необхідне провадити проактивну політику у протидії російській гібридній війні, а також менш «трепетно» ставлячись до свободи слова в силу ще не такого давнього тоталітарного минулого, низка країн, як-от Естонія, Латвія, Литва, Молдова, Україна та інші, вдалися до прямої заборони мовлення російських телеканалів на своїх територіях.

Західний світ не обмежується лише «обороною», але й реалізує різні «наступальні» заходи, як-от створення ресурсів, що розвінчують поширювану Росією дезінформацію, розширення й посилення провідними

західними країнами своїх служб іномовлення, запуск орієнтованих на російськомовне населення телеканалів тощо.

Загалом західні країни з початком ведення «гібридної війни» РФ проти України зрозуміли, що фронт російської інформаційної агресії, пропаганди, кібератак спрямований також проти них. Тому упродовж всього періоду здійснювали ряд необхідних заходів у протистоянні гібридним загрозам. В основному це були інституційні заходи, на зразок створення додаткових структур чи підрозділів, що моніторять ворожі інформаційні впливи, кібератаки та впроваджують політику реагування на них, також простежувалося налагодження співпраці ЄС-НАТО у відповідному напрямі, крім того випадки наявної інформаційної агресії проти європейців поширювалися в суспільстві через ЗМІ та соціальні мережі.

Сучасна мета російської пропаганди полягає в тому, щоби не переконати, не бути правдоподібною, а змусити сумніватись та посіяти недовіру. Більшість меседжів російської дезінформацій призначена для реципієнтів ззовні кордонів Російської Федерації, але її важко помітити, оскільки вона орієнтована на різноманітні соціальні групи та етнічні спільноти з усього світу, які спілкуються різними мовами.

Таким чином, Росія проводить операції із впливу на соціальні дискусії в демократичних державах. Використовуючи демократичні принципи свободи думки та свободи преси, вільні можливості «відкритого суспільства», РФ спрямовує власні зусилля на боротьбу з демократією. Водночас авторитарна держава здійснює репресивні дії проти власних національних вільних ЗМІ та переростає фактично у «цифрову диктатуру», яка у такій новій формі несе загрозу цінностям ліберальних демократій.

Висновки

Російська агресія проти України є сьогодні прикладом геополітичного конфлікту та гібридної форми війни, яка впливає і на світовий порядок. Для опору та стримування агресора Україні разом з її міжнародними партнерами необхідно мати чітке розуміння природи й характеру цього конфлікту. Форми й методи зовнішньої політики РФ ілюструють її імперську сутність та зневагу до норм міжнародного права.

Інструменти гібридної війни відомі давно. Виділяють одностипні російські елементи: інвестиції; купівля медіа, підтримка політичних партій; розвідувальне проникнення в європейські структури; встановлення зв'язків між релігійними інституціями; використання нерозв'язаних етнічних конфліктів; підтримка російських засобів інформації за кордоном (типу Russia Today); координовані кібератаки.

Кремль для реалізації тактичних завдань використовує широкий арсенал засобів «гібридної» агресії. Одним із головних інструментів є масована, наступальна пропаганда потужного російського іномовлення (компанії Russia Today, Sputnik), що є ефективною інформаційною зброєю, потужним агрегатом фейкової інформаційної продукції й засобом адресного просування російської ідеології та концепції «русского мира»

Російська Федерація застосовує гібридні засоби ведення війни проти країн Європейського Союзу, головними цілями якої є послаблення, а в перспективі – й розпад ЄС, знищення об'єднуючих Європу цінностей і формування нового європейського устрою під егідою РФ, відродження «імперської величі» Росії і забезпечення домінуючих позицій в Європі.

Ситуація в російських медіа істотно змінилася з приходом до влади В. Путіна. Практично всі медіа стали власністю держави або через різні механізми контролюються владою. Подібно як за радянських часів, найбільше влада контролює телебачення. Характерною є тенденційність представлення фактів. Прикладом можуть послужити коментарі, пов'язані з

подіями за останні роки в Україні. Новини в різних медіа є ідентичними, представляють ті ж самі події в такій самій інтерпретації.

Відмінність сучасної російської пропаганди від радянської традиції полягає у тому, що раніше вона базувалася на комуністичній ідеології, марксизмі-ленінізмі, які мали глобальне розповсюдження й певну популярність. Російська пропаганда для внутрішнього споживання й цілей експансії опирається на так званий «русский мир». Це є доволі агресивний концепт, під прапором «русского мира» відбулося захоплення й анексія Криму, ведеться гібридна війна проти України.

Російська пропаганда виявилася найбільш небезпечною для Заходу, бо Москва продемонструвала її ефективність у війні проти України. В. Путін не шкодує грошей на інформаційну війну. Пропаганда з боку Росії стає усе більш професійною, гнучкою й підступною.

Росія ґрунтовно підійшла до поширення інформаційної пропаганди. Для цього у 2005 році було створено телеканал «Russia Today», який би доносив до усієї світової спільноти позицію російської влади. Присутність цього каналу дозволяє російській владі доносити свою думку до іншомовних громадян. Коштів на утримання і просування цього каналу РФ не шкодує, про що говорить щорічне збільшення бюджету компанії.

Серед головних наративів, які активно використовувала РФ напередодні 24 лютого 2022 р. через свої канали дезінформації, зокрема RT, виділяються питання корумпованості нашої влади – «Україну ждуть або війна, або масштабні протести», «Если раньше западные СМИ надеялись, что Зеленский сможет побороть коррупцию на Украине, то теперь они в насмешку называют его «антиолигархическим президентом в кавычках», газова криза в Україні – «Європа вже практично замерзає, в Європі паніка та божевільні платіжки за газ», політична криза – «Спикер Ради обвинил главу партии Зеленского в шантаже», російські медіа позиціонують В. Путіна як «рятівника України», Україна жодних рішень самостійно не ухвалює й постійно погоджує дії зі США – «На Украине сообщили о гарантиях

піддержки США при конфлікті з Росією». А «вишенькою на торті» став наратив «Українці та росіяни – один народ», артикульований у статті російського президента В. Путіна «Про історичну єдність росіян і українців», оприлюдненій 12 липня 2021 р. року на офіційному сайті Кремля. В ній повторюється ще радянська теза про однаковість росіян, українців і білорусів.

Зростання агресивності у зовнішньополітичній діяльності Росії супроводжувалося посиленням використання іномовлення для інформаційної підтримки акцій Росії за кордоном. Характер поширюваних російським іномовленням матеріалів досить швидко призвів до різкої критики з боку західних політиків та засобів масової інформації. Крім того, є підтвердження, що Росія через різні канали активно намагалася впливати на громадську думку в окремих країнах у період важливих подій – приміром, у доповіді, підготовленій спецслужбами США (ЦРУ, ФБР та АНБ) щодо ролі російських інформаційних спецоперацій під час президентських виборів 2016 р., констатовалося, що мають місце спільно скоординовані зусилля телебачення, онлайн-видань та облікових записів в соціальних мережах, які є «частиною пропагандистської машини Росії».

Західний світ виявився не готовим до такого інформаційного «наступу». Російські ЗМІ користуються всіма перевагами функціонування у вільному інформаційному просторі, що ґрунтується на засадничих принципах свободи слова й захисту діяльності мас-медій, і це стало надзвичайно серйозним викликом для західних країн.

Нагальність проблеми підштовхувала країни світу, що відчували на собі вплив пропагандистської машини РФ, вживати ті чи інші заходи задля протидії небажаному інформаційному впливу. Приміром, у лютому 2018 р. було оголошено, що Державний департамент США та Пентагон виділять щонайменше 40 млн. доларів на боротьбу з пропагандою іноземних держав.

«Висловлення занепокоєння» (що вже стало ледь не мемом міжнародного політичного дискурсу для позначення небажання чи

неспроможності давати чи хоча б формулювати релевантну відповідь на політичні виклики), вочевидь, не задовольняло країни з відповідним історичним досвідом (насамперед пострадянські). Вважаючи за необхідне провадити проактивну політику у протидії російській гібридній війні, а також менш «трепетно» ставлячись до свободи слова в силу ще не такого давнього тоталітарного минулого, низка країн, як-от Естонія, Латвія, Литва, Молдова, Україна та інші, вдалися до прямої заборони мовлення російських телеканалів на своїх територіях.

Західний світ не обмежується лише «обороною», але й реалізує різні «наступальні» заходи, як-от створення ресурсів, що розвінчують поширювану Росією дезінформацію, розширення й посилення провідними західними країнами своїх служб іномовлення, запуск орієнтованих на російськомовне населення телеканалів тощо.

Загалом західні країни з початком ведення «гібридної війни» РФ проти України зрозуміли, що фронт російської інформаційної агресії, пропаганди, кібератак спрямований також проти них. Тому упродовж всього періоду здійснювали ряд необхідних заходів у протистоянні гібридним загрозам. В основному це були інституційні заходи, на зразок створення додаткових структур чи підрозділів, що моніторять ворожі інформаційні впливи, кібератаки та впроваджують політику реагування на них, також простежувалося налагодження співпраці ЄС-НАТО у відповідному напрямі, крім того випадки наявної інформаційної агресії проти європейців поширювалися в суспільстві через ЗМІ та соціальні мережі.

Список використаних джерел:

1. «Активні заходи» СРСР проти США: пролог до гібридної війни : аналітична доповідь / Д.В. Дубов, А.В. Баровська, Т.О. Ісакова, І.О. Коваль, В.П. Горбулін ; за заг. ред. Д.В. Дубова. 2-ге вид. Київ : НІСД, 2017. 52 с.
2. «Гібридна» війна Росії – виклик і загроза для Європи : матеріали Центра Разумкова. Київ, грудень 2016. 92 с.
3. «Мы добиваемся не правды, а эффекта пропаганды!» URL: https://www.znak.com/2014-10-29/desyat_pravil_gebbelsa_kotorye_rabotayut_i_seychas
4. «Хотели безвиз, а получили без газ». Дослідження наративів російських медіа про Україну // Інститут масової інформації. – Режим доступу: <https://imi.org.ua/monitorings/hotely-bezvyz-a-poluchyly-bezgaz-doslidzhennya-naratyviv-rosijskyh-media-pro-ukrayinu-i41857>
5. 10 методів протистояння російській пропаганді, які не працюють // Електронна газета «Перша». – Режим доступу: <https://persha.kr.ua/news/ukrayina-i-svit/63160-10-metodiv-protistoyannya-rosijskij-propagandi-yaki-ne-pratsyuyut>
6. 55% українців не погоджуються із заявою Путіна про «один народ» – опитування // Радіо Свобода. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-pyutin-odyn-narod-opytuvannya/31379305.html>
7. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України „Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році” (2018), НІСД, Київ., с. 458.
8. Асєєв С. Відповідь Путіну. У чому різниця між українцями і росіянами? / Станіслав Асєєв // Радіо Свобода. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/vidpovid-putinu/31391212.html>

9. Балацька О. Б. Трансформація сучасного збройного насилля: специфічні риси і тенденції / О. Б. Балацька // Грані. – 2016. – № 9 (137). – С. 95–102.
10. Баровська А.В. Стратегічні комунікації: досвід НАТО / А. В. Баровська // Стратегічні пріоритети, № 1 (34), 2015. – С. 147-152.
11. Баюк М.І. (2018), Гуманітарна складова політики державної безпеки: поняття, принципи, „Університетські наукові записки”, № 65, с. 186-199, <https://www.unz.km.ua/Баюк1749.pdf>
12. Бернейс Э. Пропаганда / пер. с англ. М.: Hippo Publishing, 2010. 176 с.
13. Болотська Р.В., Кудрін О.М. Гібридна війна «Бронзової ночі» – невивчені уроки. «Укрінформ» – мультимедійна платформа іномовлення в Україні. 2017. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubricsociety/2218890-gibridna-vijna-bronzovoi-nosi-nevivceni-uroki.html>.
14. Валіхновський Р. (2010), Підходи щодо побудови гуманітарної парадигми забезпечення національної безпеки, «Вісник НАДУ», № 1, с. 243-253.
15. Верховна Рада України (2003), Про основи національної безпеки України, Закон України від 19.06.2003 р., № 964–IV, <https://goo.gl/ZtrFba>
16. Власюк В. В. Деякі основи поняття «гібридна війна» в міжнародному праві / В. В. Власюк, Я. В. Карман // Право і громадянське суспільство. – 2015. – № 1. – С. 226–234.
17. Власюк О.С., Кононенко С.В. (2017), Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни, НІСД, Київ., с. 11
18. Волков Д. Динамика антиамериканских настроений в постсоветской России и основные характеристики антиамериканизма на сегодняшний день // Вестник общественного мнения. 2016. №3-4 URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/dinamika-antiamerikanskihnastroeniy-v-postsovetskoy-rossii-i-osnovnyie-harakteristiki-antiamerikanizma-na-segodnyashniy-den>

19. Высший пилотаж: как Россия простила Турции «удар в спину»
URL: <https://www.dw.com/ru/высший-пилотаж-как-россия-простила-турции-удар-в-спину/a-36494373>
20. Геополітичні аспекти конфлікту на Донбасі. Національна безпека і оборона. 2019. № 1–2. С. 5–6. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD177-178_2019_ukr.pdf.
21. Гібридна агресія РФ спрямована не лише проти України, але і Європи загалом – експерт // Конtrakты.ua. – Режим доступу: <https://kontrakty.ua/article/185638>
22. Гомон Д. Війна з брехнею. Чому Європа програє російській пропаганді / Д. Гомон. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espreso.tv/article/2016/10/25/quotrasha_tudeyquot_i_kompaniya_yak_yevropa_protidiye_rosiyskiy_propagandi.
23. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу / В. Горбулін // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 4 (33). – С. 5–12. URL: <https://dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-.html>
24. Горбулін В. Гібридна війна: все тільки починається... / В. Горбулін // Дзеркало тижня. Україна. – 25 березня 2016. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-vse-tilki-rochinayetsya.html>.
25. Горбулін В.П., Качинський А.Б. (2009), Засади національної безпеки України. Підручник для студ. вищих навч. закл., ПІІ «Інтертехнологія», Київ.
26. Горбулін В.П., Литвиненко О.В. (2008), Національна безпека: Український вимір, ПІІ «Інтертехнологія», Київ.
27. Горбуліна В.П. (ред.) (2017), Світова гібридна війна: український фронт, НІСД, Київ.
28. Дуцик Д. Українська інформаційна політика в умовах війни: критичні зауваження. Протидія російській інформаційній агресії: спільні

зусилля задля захисту демократії. Аналітичний звіт. К.: Телекритика, 2015. 77 с.

29. Заступник держсекретаря: «Russia Today – це машина спотворень, а не новинна організація» // Голос Америки. 2014. 30 квіт. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/russia-today-propaganda/1904493.html>

30. Здіорук С., Яблонський В., Токман В. Україна та проект «руського мира»: аналіт. доп. / за ред. В. Яблонського та С. Здіорука. Серія «Гуманітарний розвиток». К.: НІСД, 2014. Вип. 1. 80 с.

31. Зог О. Порошенко не говорить про Крим, але постійно згадує реформи. Дослідження риторики Президента // Тексти.org.ua. 29 грудня 2014 р. URL: http://texty.org.ua/pg/aticle/editorial/read/57567/poroshenko_ne_ggovoryt_pro_krym_ale_postijno?a_offset=

32. Имидж России собираются улучшить при помощи нового телеканала // Лента.Ру. 2005. 6 черв. URL: <https://lenta.ru/news/2005/06/06/channel>

33. Інформаційна війна РФ проти України досягає результатів: В ЄС заявили про збільшення кількості симпатиків Кремля URL: <https://www.unian.ua/society/1269099-informatsiy-na-viynarf-proti-ukrajini-dosyagla-rezultativ-v-es-zayavili-pro-zbilshennya-kilkosti-simpatikiv-kremlya.html>

34. Канарський В. Публічно-управлінські механізми протидії інформаційним загрозам: європейський досвід/ В. Канарський // Україна 2030: публічне управління для сталого розвитку : матеріали щоріч. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 2020 р.) : у 3 т. / за заг. ред. А. П. Савкова, М. М. Білинської, О. М. Петрос. Київ : НАДУ, 2020. Т. 2. 252 с.

35. Конах В. К. Сучасні тенденції в захисті національних медіапросторів від російської пропаганди. Стратегічні пріоритети. 2016. № 1 (38). С. 88–98.

36. Кундеус О.М. Теоретичні аспекти гібридної війни РФ проти України / О. Кундеус // Регіональні студії. № 20, 2020. – С. 120-124.
37. Курбан О. Сучасна гібридна війна: нові форми агресії / Олександр Курбан. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.racurs.ua/1063-suchasna-gibrydna-viynata-yiyi-vidobrajennya-u-virtualniy-realnosti-chastyna-2>.
38. Кушнір О. В. Поняття та сутність стратегічних комунікацій у сучасному українському державотворенні / О.В. Кушнір // Право і суспільство. – 2015. – № 6. – С. 27-31.
39. Лассуэлл Г. Д. Техника пропаганды в мировой войне / сокращённый перевод с английского Н. М. Потапова М.-Л.: Государственное издательство; отдел военной литературы, 1929. 200 с.
40. Лебідь А. Інформаційне тв. Кібербезпека в умовах гібридних воєн: український контекст / А. Лебідь // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства. Матеріали всеукраїнської наукової конференції. Суми, 18-19 квітня 2019 р. – С. 407-412.
41. Ліпкан В. А. Експертний висновок на проект Стратегії розвитку ефективних комунікацій у ЗСУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/ekspertnij-visnovok-naproekt-strategii-rozvitku-efektivnix-komunikacij-u-zsu/>
42. Ліпкан В. А. Роль стратегічних комунікацій в протидії гібридній війні проти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/rol-strategichnix-komunikacij-vprotidii-gibridnij-vijni-proti-ukraini/>
43. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти / Євген Магда. – Х. : Віват, 2015. – 304 с.
44. Мильченко Л. Інформаційний вплив російських ЗМІ як засіб гібридної війни проти України. Вісник Книжкової палати. 2021. № 10. С. 8-16.
45. Мильченко О. М. Виклики політики безпеки: Історія та сучасність / О. М. Мильченко // Збірник тез доповідей міжнародної наукової

конференції. – Львів : Національна академія сухопутних військ імені Петра Сагайдачного ; Жешувський університет, 2016. – С. 88–90.

46. О Фонде. Цели и задачи. Идеология. URL: <http://www.ruskiymir.ru/ruskiymir/ru/fund/about>

47. Об Энергетической стратегии России на период до 2020 года : Распоряжение Правительства РФ от 28.08.2003 № 1234-р. URL: https://www.rosteplo.ru/Npb_files/npb_shablon.php?id=25.

48. Паршикова А. Міжнародний досвід протидії гібридним загрозам: законодавче регулювання та організації з питань стратегічних комунікацій / Європейський інформаційно-дослідницький центр URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29377.pdf>

49. Пасічний Р.Я. Вплив сучасної російської пропаганди на країни Європи. ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 2 (50). 2021. – С. 70-75.

50. План заходів з реалізації Дорожньої карти Партнерства у сфері стратегічних комунікацій між Радою національної безпеки і оборони та Міжнародним секретаріатом НАТО, затверджений Секретарем РНБО України. – 05.11.2015. – Режим доступу: <http://stratcom.nuou.org.ua/wpcontent/uploads/2019/11/Дор.карта-Партнерства-у-сфері-СТРАТКОМ-між-РНБО-України-та-МС-НАТО.pdf>.

51. Попова Т. В., Ліпкан В.А. Стратегічні комунікації: [словник] / Т. В. Попова, В. А. Ліпкан / за заг. ред. В. А. Ліпкана. – К. : ФОП О. С. Ліпкан, 2016. – 416 с.

52. Почепцов Г. Гібридна війна: інформаційна складова / Георгій Почепцов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/gibridna_viyna_informatsiyna_skladova

53. Почепцов Г.Г. Стратегические коммуникации: стратегические коммуникации в политике, бизнесе и государственном управлении. – К. : Альтерпрес, 2008. – 216 с.

54. Поширення дезінформації є проблемою для західних демократій – висновки саміту ЄС // Радіо Свобода. 2018. 14 груд. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-es-dezinformatsiya/29656461.html>
55. Презентовано Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/prezentovano-centr-strategichnih-komunikacijta-informacijnoyi-bezpeki>
56. Президент Франції: RT і Sputnik – це органи впливу і пропаганди // Радіо Свобода. 2017. 29 трав. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28517133.html>
57. Присяжнюк Ю., Барна О. Гуманітарний простір України в умовах гібридної війни: ризики та загрози / Ю. Присяжнюк // Global Studies Review. volume 1, issue 3, 2020. – С. 8-22.
58. Про Доктрину інформаційної безпеки України: Указ Президента України від 08.07.2009 № 514/2009. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514/2009>.
59. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 09.01.2007 № 537-V. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/537-v>
60. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: Закон України від 15.05.2013 № 386-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80>
61. Радковець Ю. Ознаки технологій «гібридної війни» в агресивних діях Росії проти України / Ю. Радковець // Наука і оборона. – 2014. – № 3. – С. 36–42.
62. Режим Путіна перед викликами часу : аналітична доповідь / М.М. Розумний, Я.В. Бережний, І.В. Валюшко, Р.В. Власенко та ін. ; за заг. ред. М.М. Розумного. Київ : НІСД, 2017. 84 с.
63. Рижук О.М. Інформаційна складова в російській політиці щодо України як підготовка до інформаційної та гібридної війни. S.P.A.C.E. №9, 2018. С. 45-47.

64. Розумний М. Російська «гібридна» агресія: цілі і наслідки, засоби протистояння. *Національна безпека і оборона*. 2016. № 9–10. С. 167–168. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD167-168_2016_ukr.pdf.
65. Россия тратит сотни миллионов на создание мощной сети лоббистов в США и ЕС. URL: <http://nv.ua/publications/NV-21-Rossiia-transit-sotni-millionov-nasozdanie-moshnoy-seti-lobbistov-v-SSHA-i-ES-14456.html>
66. Рутенберг Дж. RT, Sputnik и новая российская теория войны. Как Кремль создал идеальное информационное оружие 21 века – и почему его невозможно остановить // *The New York Times*. 2017. 13 верес. URL: <https://www.nytimes.com/2017/09/13/magazine/rt-sputnik.html>
67. Рущенко І. П. Війна цивілізацій: анатомія російсько-українського конфлікту. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2020. 436 с.
68. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія / І. П. Рущенко. – Харків: ФОП Павленко О. Г., 2015. – 268 с.
69. Рущенко І. Пропаганда та контрпропаганда в цифровому суспільстві: інституціалізація 2.0? *Український соціологічний журнал*. 2021. Випуск 25. С. 7-16.
70. Саєнко О. Механізм інформаційно-психологічного впливу в умовах гібридної війни / О. Г. Саєнко // *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: Психологія. – 2015. – Вип. 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2015_1_11.
71. Ситник Г.П., Олуйко В.М., Вавринчук М.П. (2007), *Національна безпека України: теорія і практика*, Кондор, Хмельницький - Київ.
72. Соловйов С. Г. Основні характеристики стратегічних комунікацій / С. Г. Соловйов // *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. Серія : Державне управління. – 2016. - Вип. 1. – с. 165-170.

73. Стаття російського президента Володимира Путіна «Про історичну єдність росіян і українців» насправді є сценарієм аншлюсу України // Укрінформ. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3314085-statta-putina-pro-odin-narod-e-scenariem-anclusu-ukraini-amerikanskij-istorik.html>

74. США виділить \$40 млн на боротьбу з іноземною пропагандою // Детектор медіа. 2018. 27 лют. URL: https://ms.detector.media/ethics/manipulation/ssha_vidilit_40 mln_na_borotbu_z_inozemnoyu_propagandoyu/

75. Терещук В.І. Заборона російських телеканалів: між сциллою свободи слова та харибдою національної безпеки / В. Терещук // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ З ЄС ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ» 25-26 листопада 2021 року, м. Київ. – С. 73-76.

76. У ЄС занепокоєні затриманням адвоката Курбедінова в Криму // Радіо Свобода. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/news/28270489.html>

77. У МЗС опублікували заяву щодо російських паспортів в окупованому Криму // Українська правда. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/06/16/7255860/>

78. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.

79. Чекаленко Л. Про поняття «гібридна війна» / Людмила Чекаленко // Віче. – 2015. – № 5. – С. 41–42.

80. Чи довіряєте Ви ЗМІ Росії? (динаміка 2000-2013) // Центр Разумкова. URL: http://www.uceps.org/ukr/poll/php?poll_id=86

81. Agents of doubt how a powerful Russian propaganda machine chips away at Western notions of truth. The Washington Post. URL: [https://www.washingtonpost.com/graphics/2018/world/national-security/russian-propaganda-skripal-salisbury.](https://www.washingtonpost.com/graphics/2018/world/national-security/russian-propaganda-skripal-salisbury/)

82. Aulina O. Специфіка застосування асиметричних підходів в інформаційному протиборстві. Стратегічні пріоритети. 2019. № 49 (1). С. 37–43. URL: <https://niss-priority.com/index.php/journal/article/view/236>.

83. Deterring hybrid warfare: a chance for NATO and the EU to work together? // NATO Review. – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nato.int/docu/review/2014/Also-in-2014/Deterring-hybrid-warfare/EN/index.htm>

84. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. 75/240. Resolution adopted by the General Assembly on 31 December 2020. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/75/240>

85. Endicott M. Propaganda's New Goals: Create Confusion, Sow Doubt. U.S. News & World Report L.P. 2017. URL: <https://www.usnews.com/news/national-news/articles/2017-01-31/russianpropagandas-new-goals-create-confusion-sow-doubt>.

86. Galeotti, 2015 – Galeotti M. (2015). Hybrid War and Little Green Men : How It Works, and How It Doesn't [Electronic resource]. URL: <https://www.eir.info/2015/04/16/hybrid-war-and-little-green-men-how-it-works-and-how-it-doesnt/>

87. GEC Special Report: August 2020 Pillars of Russia's Disinformation and Propaganda Ecosystem. U.S. Department of State. 2020. URL: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/08/Pillars-of-Russia's-Disinformation-and-Propaganda-Ecosystem_08-04-20.pdf.

88. Hoffman F. G. Hybrid vs. Compound war. The Janus choice: Defining today's multifaceted conflict / Frank G.Hoffman. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20100917155357/http://armedforcesjournal.com/2009/10/4198658>

89. Jankowicz N. Avoiding the band-aid effect in institutional responses to disinformation and hybrid threats. The German Murshall Fund. 2019. URL:

<https://www.gmfus.org/sites/default/files/publications/pdf/Jankowicz%20-%20Bandaid%20Effect%20paper.pdf>.

90. Jonas C. J. System medialny Rosji / C. J. Jonas. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://prezi.com/sz4xelbpciap/system-medialny-rosji>.

91. Keine Rundfunklizenz für Propaganda! // Deutsche Journalisten - Verband. 2019, 11 січ. URL: <https://www.djv.de/startseite/profil/derdjv/pressebereich-download/pressemitteilungen/detail/article/keinerundfunklizenz-fuer-propaganda.html>

92. Kilcullen, 2006 – Kilcullen D. (2006). Three Pillars of Counterinsurgency. [Electronic resource]. URL: http://www.au.af.mil/AU/awc/awcgate/uscoin/3pillars_of_counterinsurgency.pdf

93. Kopan T., Sciutto J. Donald Trump says Russia isn't to blame for MH17, despite evidence. CNN Sans. 2015. URL: <https://edition.cnn.com/2015/10/14/politics/donald-trump-mh17-plane-russians/index.html>.

94. Lasswell H.D. The Theory of Political Propaganda // The American Political Science Review. 1927. Vol. 21 No. 3. P.627-631.

95. Neneth, 2015 – Neneth J. (2015). Russia's State-centric Hybrid Warfare [Electronic resource]. URL: <https://icds.ee/russias-state-centric-hybrid-warfare/>

96. Parakhonsky B. & Yavorska G. Онтологія гібридної війни: гра прихованих смислів. Стратегічна панорама. 2018. № 1. С. 7–16. URL: <https://niss-panorama.com/index.php/journal/article/view/19>.

97. Rogoża J. Rosyjska wojna propagandowa: media jako broń dalekiego i bliskiego zasięgu / J. Rogoża. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.forum.kaukaz.pl/viewtopic.php?t=638>.

98. Russia's Long-Term Campaign of Disinformation in Europe. Carnegie Europe. 2020. URL: <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/81322>.

99. Russia's RT banned from UK media freedom conference // BBC. 2019, 9 лип. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-48919085>
100. Russian Social Media Influence Understanding Russian Propaganda in Eastern Europe. Rand Corporation. 2018. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2237.html.
101. Schmidt, Cohen, 2013 – Schmidt E, Cohen J. (2013). The New Digital Age : Reshaping the Future of People, Nations and Business. New York: Alfred A Knopf Publishers. 336 p.
102. Schnauffer, 2017 – Schnauffer Tad A. II (2017). Redefining Hybrid Warfare : Russia's Non-linear War against the West. Journal of Strategic Security. Vol. 10, №1. P. 17–31.
103. The NATO Strategic Communications Centre of Excellence. – Mode of access: <http://www.stratcomcoe.org>.; US Department of Defense: Report on Strategic Communication. – Mode of access: http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/dod/dod_report_strategic_Communication_11feb10.pdf
104. USA Today: Мы прочитали каждое из купленных русскими 3517 объявлений на Facebook URL: <https://glavnoe.ua/news/n342138-usa-today-my-prochitali-kazhdoe-izkuplennyh-russkimi-3517-objavlenij-na-facebook>
105. Wilson E. J. Hard Power, Soft Power, Smart Power, III // The Annals of the American Academy of Political and Social Science. 2008. Vol. 616. P. 110–124.
106. Wojna hybrydowa. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cosiezatymkryje.com/wojna-hybrydowa>

Summary

Today, Russian aggression against Ukraine is an example of a geopolitical conflict and a hybrid form of war that also affects the world order. In order to support and deter the aggressor, Ukraine, together with its international partners, must have a clear understanding of the nature and character of this conflict. The forms and methods of the Russian Federation's foreign policy illustrate its imperial essence and contempt for the norms of international law.

The tools of hybrid warfare have been known for a long time. You are separate Russian elements of the same type: investments; purchase of media, support of political parties; intelligence penetration into European structures; establishment of connections between religious institutions; use of unresolved ethnic conflicts; support of Russian media abroad (such as Russia Today); coordinated cyber attacks.

The Kremlin uses a wide arsenal of means of "hybrid" aggression to implement tactical tasks. One of the main tools is the massive follow-up propaganda of the powerful Russian foreign media (Russia Today, Sputnik companies), which is an effective information weapon, a powerful aggregate of fake information products and a means of targeted promotion of Russian ideology and the concept of "Russian world".

The Federation uses hybrid means of waging war against the countries of the European Union, the main goals of which are the weakening and, in the future, the disintegration of the EU, the destruction of the values that unite Europe and the formation of a new European system under the auspices of the Russian Federation, the revival of the "imperial greatness" of Russia and the securing of dominant positions in Europe.

The situation in the Russian media has changed significantly since V. Putin came to power. Almost all media have become the property of the state or are controlled by the authorities through various mechanisms. Just as in Soviet times, the government mostly controls television. The tendency to present facts is

characteristic. An example can be comments related to the events of recent years in Ukraine. News in different media are identical, presenting the same events in the same interpretation.

Russian propaganda turned out to be the most dangerous for the West, because Moscow demonstrated its effectiveness in the war against Ukraine. V. Putin does not spend money on information warfare. Propaganda from Russia is becoming more and more professional, flexible and insidious.

Russia has a reasoned approach to the spread of information propaganda. For this purpose, the TV channel "Russia Today" was created in 2005, which would convey the position of the Russian authorities to the entire world community. The presence of this channel allows the Russian authorities to convey their opinion to other citizens. Funds for the maintenance and promotion of this channel do not harm the Russian Federation, which is what the annual increase in the company's budget is about.

Among the main narratives that the Russian Federation actively used on the eve of February 24, 2022 through its disinformation channels, in particular RT, the issues of the corruption of our government stand out - "Ukraine is waiting for either war or large-scale protests", "If earlier the western media hoped that Zelensky would be able to fight corruption in Ukraine, now they mockingly call him the "anti-oligarchic president in quotation marks", the gas crisis in Ukraine - "Europe is already practically freezing, there is panic and crazy gas payments in Europe", the political crisis - "The speaker of the Rada accused the head of Zelensky's party in blackmail", the Russian media position V. Putin as the "savior of Ukraine", Ukraine does not make any decisions independently and constantly coordinates actions with the USA - "Ukraine was informed about the guarantees of support of the USA in the conflict with Russia". And the "icing on the cake" was the narrative "Ukrainians and Russians are one people", articulated in the article of Russian President V. Putin "On the historical unity of Russians and Ukrainians", published on July 12, 2021, on the Kremlin's official website. It also repeats the Soviet thesis about the sameness of Russians, Ukrainians and Belarusians.

The growth of aggressiveness in Russia's foreign policy activities was accompanied by the increased use of foreign languages for informational support of Russia's actions abroad. The nature of the materials disseminated by the Russian foreign media quickly led to sharp criticism from Western politicians and mass media. In addition, there is confirmation that Russia through various channels actively tried to influence public opinion in certain countries during important events - for example, in a report prepared by the US special services (CIA, FBI and NSA) on the role of Russian information special operations during the 2016 presidential election, it was stated that there is a jointly coordinated effort of television, online publications and accounts in social networks, which are "part of Russia's propaganda machine."

The Western world was not ready for such an informational "offensive". Russian mass media enjoy all the advantages of functioning in a free information space based on the fundamental principles of freedom of speech and protection of mass media activities, and this has become an extremely serious challenge for Western countries.

The urgency of the problem pushed the countries of the world, which felt the influence of the propaganda machine of the Russian Federation, to take one or another measures to counter unwanted informational influence. For example, in February 2018, it was announced that the US State Department and the Pentagon would allocate at least \$40 million to combat foreign propaganda.

"Expression of concern" (which has already become almost a meme of international political discourse to indicate unwillingness or inability to give or at least formulate a relevant response to political challenges) obviously did not satisfy countries with relevant historical experience (primarily post-Soviet ones). Considering it necessary to pursue a proactive policy in countering the Russian hybrid war, as well as being less "trepid" about freedom of speech due to a not-so-long totalitarian past, a number of countries, such as Estonia, Latvia, Lithuania, Moldova, Ukraine and others, succeeded to a direct ban on the broadcasting of Russian TV channels on their territories.

The Western world is not limited to "defense", but also implements various "offensive" measures, such as the creation of resources that debunk the disinformation spread by Russia, the expansion and strengthening by leading Western countries of their foreign language services, the launch of TV channels aimed at the Russian-speaking population, etc.

In general, with the start of the Russian Federation's "hybrid war" against Ukraine, Western countries realized that the front of Russian information aggression, propaganda, and cyber attacks was also directed against them. Therefore, throughout the entire period, a number of necessary measures were taken to counter hybrid threats. These were mainly institutional measures, such as the creation of additional structures or units that monitor hostile information influences, cyber attacks and implement a policy of response to them, the establishment of EU-NATO cooperation in the corresponding direction was also traced, in addition, cases of existing information aggression against Europeans spread in society through mass media and social networks.

The modern goal of Russian propaganda is not to convince, not to be believable, but to make people doubt and sow mistrust. Most of the messages of Russian disinformation are intended for recipients outside the borders of the Russian Federation, but it is difficult to detect, because it is aimed at various social groups and ethnic communities from all over the world who communicate in different languages.

In this way, Russia conducts operations to influence social discussions in democratic states. Using the democratic principles of freedom of thought and freedom of the press, the free opportunities of an "open society", the Russian Federation directs its own efforts to the fight against democracy. At the same time, the authoritarian state carries out repressive actions against its own national free mass media and turns into a "digital dictatorship", which in such a new form threatens the values of liberal democracies.